

ORIYĀ GRAMMAR.

PART. I.



ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ସାର ।

ଦ୍ଵିତୀୟାବେ

ପ୍ରଥମ ଲେଖି ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ହେଲା ।

ପ୍ରଥମ ଭାଗ ।

SECOND EDITION.

CUTTACK:

PRINTED AT THE ORISSA MISSION PRESS.

W. BROOKS, PRINTER.

1857.

ORIYA, GRAMMAR.

PART. I.



ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ସାର ।

ଚଉପାଞ୍ଚାଶେ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଲେଖି ସାହେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ହେଲା ।

ପ୍ରଥମ ଭାଗ ।

SECOND EDITION.

CUTTACK:

PRINTED AT THE ORISSA MISSION PRESS,
W. BROOKS, PRINTER.

1957.

ବିଜ୍ଞାନପଦ୍ୟ ।

ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ଭାଷା ବ୍ୟାକରଣ ସାର ଏତଦେଶୀୟ ପାଠଶାଳା
ରଦ୍ୟାଦ ବାଳକଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏବଂ
ଭରସା ଏହି କି ତାହା ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାସରେ ବୋଧ ହୋଇ ପାରିବ
କାରଣ କି ଭାଷା ଅଭିଗମ୍ୟ ସହଜ । ବ୍ୟାକରଣ ବିଧି ଜ୍ଞାତ ହେବାର
ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସବ୍ୟକ୍ତ ହେଉ କି ଯଦ୍ୟପି ସ୍ୱାଧିକାରୀ ଶୁଦ୍ଧଭାଷା
କହିବାକୁ ଅତି ଲେଖିବାକୁ କାହାର ଅଜ୍ଞାତ ଥାଏ, ବ୍ୟାକରଣ
ନ ଜାଣିଲେ ତାହାର ସେଇ ଲକ୍ଷ କଦାପି ସଫଳ ହୋଇ ନ ପା-
ରିବ । ଏବିଷୟର ପ୍ରମାଣ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାଷା ଦେଖା
ଯାଏ । ପୁନର୍ବାର ଲୋକଙ୍କ ବିଚାରରେ ଲେଖାପଢ଼ି ବିଦ୍ୟାର ମୂଲ୍ୟ
ପ୍ରତିଦିନ ଉନ୍ନତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ଅସନ୍ତା କାଳରେ ଅଧିକ ହେବ
ଅତଏବ ସେହି ବିଦ୍ୟା ଉଦ୍ଦେଶରେ ସହକାରୀଭାବେ ଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟା-
କରଣ ଅଜ୍ଞାନମାନଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ ହେଉଅଛି ।

ଅବଶେଷରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥକ ରଚନାରେ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶ୍ରୀମୋ-
ହନ ଶର୍ମାଙ୍କ ଅତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାବୁ ବ୍ରଜକିଶୋର ଗୁପ୍ତଙ୍କ ବଜ୍ରଭାଷା
ବ୍ୟାକରଣ ପୁଣି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ବାବୁ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର ବିଦ୍ୟାରୁଷଣଙ୍କ ରଚିତ
ଉତ୍କଳ ଭାଷା ବ୍ୟାକରଣର ଯତ୍ନସ୍ମୃତ ଉପକାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛି
ତାହା ଏଠାରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

W. C. LACEY.

ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ।

| | ପୃଷ୍ଠ । |
|--|---------|
| ଅଭାଷ | ୧ |
| ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । | |
| ବର୍ଣ୍ଣ ରେଦ | ୨ |
| ବର୍ଣ୍ଣ ସଂଯୋଗ | ୪ |
| ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ପଦଜ୍ଞାନ । | |
| ପଦ ପ୍ରଭେଦ | ୬ |
| ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରକରଣ । ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରସଙ୍ଗ | ୮ |
| ” ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା ପ୍ରସଙ୍ଗ | ୧୦ |
| ବିଶେଷଣ ପଦ | ୧୦ |
| ସଂଜ୍ଞାର ଉପ | ୧୧ |
| ବଚନାଦର ବିଶେଷ ବିବେଚନା | ୧୨ |
| ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରସଙ୍ଗ | ୧୯ |
| ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞାର ଉପ | ୨୦ |
| ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା ଉପର ବିଶେଷ ବିବେଚନା | ୨୩ |
| ଲଙ୍ଗ ରେଦ | ୨୬ |
| ବିଶେଷଣ ପ୍ରକରଣରେ ପ୍ରଥମେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ | ୨୯ |
| ” ଦ୍ୱିତୀୟରେ କ୍ରିୟାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ | ୩୩ |
| କ୍ରିୟା ଉପର ବିଶେଷ ବିବେଚନା | ୩୮ |
| କ୍ରିୟାର ବିରକ୍ତି | ୪୫ |
| କ୍ରିୟାର ଉପ | ୫୦ |
| ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା | ୫୬ |
| ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି କ୍ରିୟାଦର ପ୍ରସଙ୍ଗ | ୫୯ |
| ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ | ୬୦ |
| ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣ | ୬୨ |
| ଉପସର୍ଗ ନିଉପସର୍ଗ | ୬୪ |

ଓଡ଼ିଆ ବ୍ୟାକରଣ ସାର ।

ଅଭିପ୍ରାୟ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟାକରଣ ଜାଣିଲେ ଭାଷା ଶୁଦ୍ଧ ଅଥବା ଲେଖା ଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ ସେ ବ୍ୟାକରଣ ବ୍ୟାକରଣ ବୋଲା ଯାଏ ।

ବ୍ୟାକରଣରେ ଜ୍ଞାନ ଦିନ ପ୍ରକାର । ପ୍ରଥମ ବର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ, ଦ୍ଵିତୀୟ ପଦଜ୍ଞାନ, ତୃତୀୟ ବାକ୍ୟଜ୍ଞାନ ।

ଅଥବା ପ୍ରଭୃତି ଏକ କି ଶବ୍ଦର ଇତ୍ୟାଦି ଅକ୍ଷରକୁ ବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲା ଯାଏ । ଏକ ଅକ୍ଷରର ଉଚ୍ଚାରଣ ଅଥବା ପ୍ରକାର ପୁଣି କିନ୍ତୁ ଏକ ଅକ୍ଷର ଅନ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଅକ୍ଷର ସଙ୍ଗେ ସଂଲଗ୍ନ ହେବାରୁ ପଦ ହୁଏ ଏ ବିଷୟମାନ ବ୍ୟାକରଣର ପ୍ରଥମ ଭାଗରୁ ଜାଣିବ ।

ନାନା ବର୍ଣ୍ଣ ମେଳନରେ ପଦ ହୁଏ । ଯଥା, ପୁଷ୍ପଗ, ଅକାଶ, ମନୁଷ୍ୟ, ବୃକ୍ଷ ଏ ସବୁ ପଦ, ଅଥଚ ନାନା ପଦର ନାମ, ଜାତି, ଲିଙ୍ଗ, ଉପ ଇତ୍ୟାଦି ଅପର ବିଷୟର ପ୍ରସଙ୍ଗ ବ୍ୟାକରଣର ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ମିଳେ ।

ସମାଧିକା ହିନ୍ଦୁମୁକୁ ପଦ ସମୂହକୁ ବାକ୍ୟ ବୋଲା ଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କେତେକ ପଦ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଅଭିପ୍ରାୟ ଅର୍ଥକୁ ଏହିପରି ବୁଝାଇଲେ କି ସେ ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦର ଆବେଶ୍ୟକତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ନ ଥାଏ, ସେ ପଦ ସମୂହକୁ ବାକ୍ୟ କହାଯାଏ । ଯଥା, କୁସଂସର୍ଗରେ ସଦାଚରଣ ନିଷ୍ଠ ହୁଏ ।

ଏହି ପଦ ସମୂହରେ ଏକ ବାକ୍ୟ ହେଉଅଛି । ଅଥଚ ବ୍ୟାକରଣର ଦୃଢ଼ତା ଉପରେ ଏହି ବାକ୍ୟ ବନ୍ୟାସାଦର ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ।

ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ ।

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକରଣ ।

ଅଥ ବର୍ଣ୍ଣରେଦ ।

ବର୍ଣ୍ଣମାଳାରେ ପଞ୍ଚାଶ ବର୍ଣ୍ଣ; ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଷୋଡ଼ଶ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ଅବଶିଷ୍ଟ ଚୌଦ୍ଵିଶ ହଳବର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନ* ।

ପ୍ରଥମେ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ।

ଅ ଅ ଇ ଇ ଉ ଉ ଋ ଋ ୠ ୠ ଓ ଓ ଐ ଐ ଐଃ ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ ହଳବର୍ଣ୍ଣ ।

କ ଖ ଗ ଘ ଙ । ଚ ଛ ଜ ଝ ଞ । ଟ ଠ ଡ ଢ । ତ ଥ ଦ ଧ ନ । ପ ଫ ବ ଭ ମ । ଯ ର ଲ ବ ଶ ଷ ସ ହ ଷ ।

ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣ ହଳବର୍ଣ୍ଣର ରେଦ ଏହି କି ହଳ ବ୍ୟତିରେକେ ସ୍ଵର ଉଚ୍ଚରିତ ହୋଇ ପାରେ ମାତ୍ର ସ୍ଵର ବ୍ୟତିରେକେ କୌଣସି ବ୍ୟଞ୍ଜନର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯଥା, ଅ ଇ ଏ ସ୍ଵର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅକ୍ଷରର ସାହାଯ୍ୟ ଅବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର କ ଖ ଘ ଙାଦି ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ଶେଷରେ ଅକାର ଉଚ୍ଚରିତ ହୁଏ କିମ୍ବା ଅକାର ଲେପ ହେଲେ ଅ ଇ ଋ ଙାଦି ସ୍ଵରର ସଂଯୋଗ ଅବଶ୍ୟକ । ଅତଏବ ସ୍ଵରବର୍ଣ୍ଣର ଲକ୍ଷଣ ଏହି କି ସେ

* ଲ ଲ ଏ ଦୁହେଁ ଏକାବର୍ଣ୍ଣ କିନ୍ତୁ ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ଉଚ୍ଚାରଣ ଦ୍ଵାରା ଭିନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ।

ସ୍ୱପ୍ନଂ ଉଚ୍ଚରିତ ହୋଇ ପାରେ ଏବଂ ହଳବର୍ଣ୍ଣକୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ଯୋଗ୍ୟ କରେ । ବ୍ୟଞ୍ଜନର ଲକ୍ଷଣ ଏହି ଯେ ସ୍ୱର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ତାହାର ଉଚ୍ଚାରଣ ଅସାଧ୍ୟ ।

ଅକାର ଯାବନ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଅକ୍ଷରର କ୍ରୋଡ଼ସ୍ତ ହୋଇ ସେ ଅକ୍ଷର ସଙ୍ଗେ ଉଚ୍ଚରିତ ହୁଏ, ତାକୁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଅକାର ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା, ବଳ ; ଯଦ୍ୟପି ଏହି ଶବ୍ଦରେ କେବଳ ଦୁଇ ଅକ୍ଷର ଲେଖା ଯାଏ ତଥାପି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଏହି ଗୁରୁ ଅକ୍ଷରର ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ ।

ଯଦ୍ୟପି ରୁ ରୁ ଙ ଙ ସ୍ୱର ମଧ୍ୟରେ ଗଣିତ ତଥାପି ଏଗୁରୁ ଅକ୍ଷର ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱର ନୁହନ୍ତି ; କାରଣ କି ରକାର ଏବଂ ଉକାର ସଂଯୋଗ କଲେ ରକାର ହୁଏ ଅଥଚ ଲକାର ଉକାର ସଂଯୋଗକୁ ଲୁକାର ହୁଏ ।

ଏ ଓ ଓ ଓ ଏ ଚତୁଷ୍ଟୟକୁ ମିଶ୍ରିତ ସ୍ୱର କହା ଯାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୂର, ସ୍ୱରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଏଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତି ।

ଅଂ ଅଃ ଏଦୁହିକ୍ତ ଅନୁସାର ବିସର୍ଗ ବୋଲା ଯାଏ । ମାତ୍ର କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରେ ସେ ଦୁଇ ସ୍ୱରର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ, କୌଣସି ଭାଷା ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରୟୋଗ ନାହିଁ ।

ଏହି ଚିହ୍ନକୁ ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ କହା ଯାଏ । ଯେଉଁଠି ଅକ୍ଷର ଉପରେ ଏ ଚିହ୍ନର ଯୋଗ ଥାଏ ତାହାର ଉଚ୍ଚାରଣ ସାନ୍ତନାସିକ ହେବ, ଯଥା, ପାଈ, କାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହି ଚିହ୍ନ କୌଣସି ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ ତଳେ ଲେଖା ଗଲେ ଅକାର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା, ବାଲ୍ । ତତ୍ ।

ସ୍ୱର ମଧ୍ୟରୁ ଅ ଇ ଉ ଋ ଌ ଏପାଞ୍ଚ ସ୍ତବ୍ଧ ଏବଂ ଅ ଇ ଉ ଋ ଌ ଏପାଞ୍ଚ ଦୀର୍ଘ ସ୍ୱର ଜାଣିବ ।

| | |
|-----------|--------------|
| କ ଖ ଗ ଘ ଙ | ଏପାଞ୍ଚ କବର୍ଗ |
| ଚ ଛ ଜ ଝ ଞ | ଏପାଞ୍ଚ ଚବର୍ଗ |
| ଟ ଠ ଡ ଢ ଣ | ଏପାଞ୍ଚ ଟବର୍ଗ |
| ତ ଥ ଦ ଧ ନ | ଏପାଞ୍ଚ ତବର୍ଗ |
| ପ ଫ ବ ଭ ମ | ଏପାଞ୍ଚ ପବର୍ଗ |

ଏହିଭାବେ କକାରଠାରୁ ମକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାବତ୍ ଅକ୍ଷର ବର୍ଗୀୟ, ବାଳା ସମସ୍ତ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଅର୍ଥାତ୍ ଯକାରଠାରୁ ଶକାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବର୍ଗୀୟ ଅକ୍ଷର । ଏକଂ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମ ଦୃଶ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଅଳ୍ପ-ପ୍ରାଣ ଆଉ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚତୁର୍ଥ ଅକ୍ଷରକୁ ବହୁପ୍ରାଣ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା କ ଗ ଚ ଜ ଟ ଡ ତ ଦ ଧ ବ ଏ ଦଶ ଅକ୍ଷର ଅଳ୍ପପ୍ରାଣ କାରଣ କ, କ ଗ ଚ ଜ ଇତ୍ୟାଦିର ସହଜ ଅର୍ଥାତ୍ ଲଘୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ ଏବଂ ଖ ଘ ଛ ଝ ଞ ଥ ଧ ଫ ଭ ଏହି ଦଶ ବର୍ଣ୍ଣ ବହୁପ୍ରାଣ ହେତୁ କ ଏମାନଙ୍କ ଉଚ୍ଚାରଣ କିଛିଦୂର ଅନ୍ତରେ ହକାର ଉଚ୍ଚାରଣ ହେଲା ପ୍ରାୟ ବୋଧ ହୁଏ ।

ଙ ଞ ଣ ନ ମ ଏହି ପାଞ୍ଚକୁ ଅନୁନାସିକ କହୁଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଏମାନଙ୍କ ଉଚ୍ଚାରଣ ନାସାରୁ ଜନ୍ମେ ।

ଏକଂ ବର୍ଗୀକ୍ଷର ଉଚ୍ଚାରଣ ମୁଖର ଭିନ୍ନ, ସ୍ଥାନରୁ ହୁଏ ଯଥା, କବର୍ଗ ଆଉ ସ୍ଵର ମଧ୍ୟରୁ ଅ ଅ ଏବଂ ଇ ଏସବୁ କଣ୍ଠ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ କଣ୍ଠରୁ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବସ୍ତାର କର ଲେଖିବାର ଅପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଏହି ମାତ୍ର ସ୍ଵରଣ ରଖିବା ଉଚିତ କି ଶ ଏହି ଅକ୍ଷର ତାଳବ୍ୟ ଶକାର, ଶ ଏହି ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟ ଶକାର ଆଉ ସ ଏ ଦନ୍ତ୍ୟ ସକାର, ଏଭାବେ ତିନି ସକାରର ଭେଦ ଜାଣିବ ।

ଅବର୍ଗୀୟ ଯ ର ଲ ବ ଏଭୂତ ବର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟସ୍ଥ ପୁଣି ଶ ଷ ସ ହ ଏଭୂତ ଭଷ୍ମ ।

ଅବନାଶରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କେବଳ କ୍ଷୁଦ୍ର କର ଅନ୍ୟ
ଅକ୍ଷର ତଳେ ଲେଖା ଯାନ୍ତି । ବ୍ୟଞ୍ଜନ ସଙ୍ଗେ ସଂଯୋଗ କରିବା
ଧାରାକୁ ଫଳା କହା ଯାଏ । ତାହା ଏଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କର
ଲେଖିବାର ବୃଥା ।

ଅନୁନାସିକ ତ ସ୍ଵବର୍ଗ ଅକ୍ଷର ସଙ୍ଗେ ଏକ ଅବର୍ଗୀୟ ବର୍ଣ୍ଣ
ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ବର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷରେ ଥିଲେ ସାନୁନାସିକ ଅକାର
ସମାନ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ । ଯଥା, ବଜ୍ରା । ସଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦି । ଓ କେ-
ବଳ ସ୍ଵବର୍ଗ ଅକ୍ଷର ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରେ । ଏସ୍ଵର କେତେକ
ପ୍ରକାର ଉଚ୍ଚାରଣ, ବର୍ଣ୍ଣାନୁରେ ଥିଲେ ସାନୁନାସିକ ଇକାର ପ୍ରାୟ
ଜଣା ଯାଏ କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଅଗରେ ଥିଲେ ଅନ୍ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ ।
ଯଥା, ଅଞ୍ଜଳ । ପଞ୍ଜୁରା । ବାଞ୍ଛା ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅବଶିଷ୍ଟ ଅନୁନାସିକ ବର୍ଣ୍ଣ କେବଳ ସ୍ଵ ଅକ୍ଷର ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତ
ହୁଅନ୍ତି । ଏ ପାଠ ଅକ୍ଷରା ବୋଲାଏ ।

ଉଚ୍ଚାରର ଦୁଇ ପ୍ରକାର ସାକେତକ ତିନି । ବର୍ଣ୍ଣ ଅଗରେ
ଏପ୍ରକାର ତିନି ପ୍ରକାର କରେ ବର୍ଣ୍ଣ ଶେଷରେ ଥିଲେ ଏ ତିନି
ଦ୍ଵାରା ସଂଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା, ଯନ୍ତ୍ର, ଅନ୍ତ । ତରେ ତ ଯୁକ୍ତ ହେଲେ
ଉ ଏହି ପ୍ରକାର ଲେଖି ଦୁଇ ତ ପ୍ରାୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଅବର୍ଗୀୟ ଯକାର ପଦ ଅନ୍ୟରେ ଥିଲେ ଯକାର ପଦ ମଧ୍ୟ-
ରେ ପୁଣି ପଦ ଶେଷରେ ଥିଲେ ଯକାର ପଦା ଯାଏ । କ୍ରମରେ
ଉଦାହରଣ, ଯମୁନା । ଯାଦବ । ବୈପ୍ଳାବକ । ବୈପ୍ଳାସ୍ରାଦ ।
ନ୍ୟାୟ । ବ୍ୟୟ । ଯକାର ଯକାର ପଦ୍ଧତି ଥିଲେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ
ବ୍ୟଞ୍ଜନାନୁ ଥିଲେ ଏ ଏହି ମାତ୍ରା ଦ୍ଵାରା ଅଙ୍କିତ ହୁଏ । ଯଥା,
କାର୍ଯ୍ୟ, ଧାର୍ଯ୍ୟ ।

ଅନ୍ୟସ୍ଥ ବକ୍ତାର କେବଳ ସଂସ୍କୃତରେ ପଦ ଅନ୍ୟରେ କିମ୍ବା
ସଂଯୋଗ ବିନା ବ୍ୟବହାର ହୁଏ ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚଳ ଭାଷାରେ ତଦ୍ଵାରା

କେତେକ ଫଳା ହୁଏ । ତାହା ମାତ୍ର ଏହି ଯଥା, ଦ୍ଵାର । ସ୍ଵର ।
ତତ୍ତ୍ଵ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ।

ସଂସ୍କୃତରେ ଶ ଷ ସ ଏହି ତିନି ବ୍ୟଞ୍ଜନର ପୃଥକ୍ ଉଚ୍ଚାରଣ
ହୁଏ ଯଥା, ଶଶୀ । ଷଷ୍ଠ । ସମୁଦ୍ର । ମାତ୍ର ଉଚ୍ଚଳ ଭାଷାରେ ବସନ୍ତ
ଲେକେ ସେଥିର ଠିକ୍ ଉଚ୍ଚାରଣ ନ ଜାଣିବାରୁ ସଦୃଶ ଦନ୍ତ୍ୟ
ସକାର ଉଚ୍ଚାରଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଭେଦ ନ ରହିବାରୁ
ଲିପିରେ ମଧ୍ୟ ଭେଦ ରହେ ନାହିଁ । ତହିଁର ବିଶେଷ ବ୍ୟବସ୍ଥା
ଏ ବ୍ୟାକରଣ ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ ଶହ ବିଧି ଦେଖିଲେ ଉତ୍ତମଭାଷେ
ଜାଣିବ ।

[ଏଥିଉତ୍ତର କୈପ୍ଵାକରଣମାନେ ସନ୍ଧିର ନିୟମ ଲେଖି ଥାନ୍ତି
ମାତ୍ର ଭାଷା ବ୍ୟାକରଣରେ ସେ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଗୁରୁତର ନୁହେଁ ତଥ୍ଵାପି
ତଦ୍ଵିଷୟରେ ଅଜ୍ଞାତ ହେବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ କାରଣ ଏହି କି
ସନ୍ଧିର ନିୟମ ବ୍ୟବହାର ସାଧୁ ଭାଷାରେ ତଳେ ଏକ ତହିଁରେ
ଅବଶ୍ୟ ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ହେଉଅଛି ଅଥବା ଏହି ପୁସ୍ତକର
ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ଦେଖିଲେ ସନ୍ଧିର ନିୟମ ଜଣା ଯିବ ।]

ଇତି ବର୍ଣ୍ଣ ଭାଗ ସମାପ୍ତ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ପଦଜ୍ଞାନ ।

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକରଣ-।

ଅଥ ପଦପ୍ରଭେଦ ।

ଗମ, ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ, ବୃକ୍ଷ ଏହି ସବୁ ପଦ । ବାସ୍ତବ ସବୁ ଅର୍ଥ-
ବୋଧକ ଶବ୍ଦକୁ ପଦ କହନ୍ତି । ପଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍
ବିଶେଷ୍ୟ ବିଶେଷଣ ।

ଯେତେ ପଦର ଅର୍ଥସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଜନ ବା ଅପେକ୍ଷା ନ ଥାଏ କିମ୍ବା ଯାହା ସ୍ୱୟଂ ଏକାକୀ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲେ ସ୍ୱାର୍ଥ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରେ ସେହି ସକଳ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ବୋଲି ଜାଣିବା ଯଥା, ଶମତନ୍ତ୍ର । ଏହି ପଦ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକେ ସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି ସମ୍ପାଦି କରେ ଅତଏବ ଏତାଦୃଶ ପଦ ବିଶେଷ୍ୟ ଜାଣିବ ।

ମାତ୍ର ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କାଳ କି ଗୁଣ ବା କ୍ରିୟା ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷିତ ଅବା କଥିତ ହୁଏ କିମ୍ବା ଯେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ବିନା ଅର୍ଥରହିତ ହୁଏ କିମ୍ବା ଯେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ତାକୁ ବିଶେଷଣ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା, ଅଦ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଶମତନ୍ତ୍ର ପଢୁଅଛି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଶମତନ୍ତ୍ର ବିଶେଷ୍ୟ ପୁଣି ଅଦ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ ପଢୁଅଛି ଏ ସବୁ ବିଶେଷଣ ପଦ । ଏଥିର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅନ୍ତର ବାହୁଲ୍ୟ-ରସେ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ଲେଖା ଯାଇଅଛି । ଏକ ବିଶେଷ୍ୟ ଏବଂ ଏକ ବିଶେଷଣ ପଦ ବ୍ୟତିରେକେ ବାକ୍ୟ ରଚନା ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରକରଣ ।

ଅଥ ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରକରଣ—ସଂଜ୍ଞା ।

ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାର ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା* । ସକଳ ଦୁର୍ଗ ବସ୍ତୁର ନାମ ସଂଜ୍ଞାରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଯଥା, ମନୁଷ୍ୟ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ପୃଥ୍ୱୀ, କୃଷ ଇତ୍ୟାଦି; ପୁନର୍ବାର ଅଦୃଶ୍ୟ ଅନ୍ତରାଳପୃଷ୍ଠାଗୋଚର ଭବକୁ ସଂଜ୍ଞା ବୋଲୁ । ଯଥା, ପ୍ରେମ, ଦୃଶ୍ୟ, ଧର୍ମ, ପାପ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ।

* କୌଶସିଂଘ ବୈପ୍ଳବ୍ୟାକରଣମାନେ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞାକୁ ନାମ ସବନାମ ବୋଲନ୍ତି ।

ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରଥମେ ସଂଜ୍ଞା ଦୂର ପ୍ରକାରରେ ବରକ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣି-
ବାଚକସଂଜ୍ଞା ଅପ୍ରାଣିବାଚକସଂଜ୍ଞା । ଯଥା, ମନୁଷ୍ୟ, ଗୋରୁ,
ପକ୍ଷୀ, କୀଟ ଇତ୍ୟାଦି ଯେତେ ବସ୍ତୁର ପ୍ରାଣ ଅଛି ସେ ସବୁ ପ୍ରାଣି-
ବାଚକ । ଅଉ ନିର୍ଜୀବ ବସ୍ତୁ ଯଥା, ଘଟ, ଗୃହ, ପ୍ରସ୍ତର, ଲଗୁନ
ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଅପ୍ରାଣିବାଚକସଂଜ୍ଞା ବୋଲି ଯାଏ ।

ମାତ୍ର ସକଳ ସଂଜ୍ଞାପଦ ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଚାହିଁ ପ୍ରକାରରେ ବରକ୍ର
ହୁଅନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ନାମବାଚକସଂଜ୍ଞା, ଜାତିବାଚକସଂଜ୍ଞା, ଭାବ-
ବାଚକସଂଜ୍ଞା, ଏବଂ କ୍ରିୟାବାଚକସଂଜ୍ଞା । ନାମବାଚକସଂଜ୍ଞା ଏହି ।
ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ଜଗନ୍ନାଥ ଇତ୍ୟାଦି ମନୁଷ୍ୟର ନାମ କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଶା, କଣ୍ଡାଟ,
ମରହଟ୍ଟା ଇତ୍ୟାଦି ଦେଶ କି ନଗର କି ନଦୀର ନାମ । ଜାତିବାଚକ
ଏହି । ମନୁଷ୍ୟ, ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ଯାବନ୍ତ ପ୍ରକାର, ସ୍ତ୍ରୀ,
ପୁରୁଷଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ । ପଶୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପଶୁଜାତି ଗୋରୁ, ମୃଗ
ଇତ୍ୟାଦି । ବୃକ୍ଷ ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷ, ଅମ୍ଳ, ପଶସ, କଦମ୍ବ
ଇତ୍ୟାଦି । ଭାବବାଚକସଂଜ୍ଞା ଏହି । କ୍ଷୁଧା, ପିପାସା, ହଂସା,
ପ୍ରତ୍ୟାଶା, ବୁଦ୍ଧି, ଅଜ୍ଞାନତା ଇତ୍ୟାଦି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମାନସିକ ଭାବ
କି ଗୁଣ । କ୍ରିୟାବାଚକସଂଜ୍ଞା ଏହି । ଗମନ, ଚଳନ, ମେଳନ,
ପାଳନ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ରିୟାପଦ । ମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଏହି ପ୍ରକାର
ନିକାରାନ୍ତ କ୍ରିୟାବାଚକସଂଜ୍ଞା ବ୍ୟବହାର ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ
'ଭବା' ଏ ବରକ୍ରି ଓଡ଼ିଆ କ୍ରିୟାରେ ସଂଲଗ୍ନ କରିବାଦ୍ୱାରା ଭାଷା
କ୍ରିୟାବାଚକସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା, ଚଳନ ବଦଳରେ
ଚଳିବା, ପାଳନ ବଦଳରେ ପାଳିବା, କରଣ ବଦଳରେ କରିବା
ଇତ୍ୟାଦି ।

ତୃତୀୟ ପ୍ରକରଣ ।

ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ।

ଅମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ, ସେ, କିଏ, କି, ଯେ, କେହି, ଏ, ଏହିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ବୋଲନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ଦ୍ଵୟ ଅମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ ସଂସ୍କୃତରେ ଅସ୍ତଦ୍ଵୟ ମୃଶ୍ମଦ୍ଵୟ ବୋଲନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ସଂଜ୍ଞା ବଦଳରେ ବ୍ୟବହାର କରା ଯାନ୍ତି । ଯଥା, ପରମେଶ୍ଵର ସବୁ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ପରମେଶ୍ଵର ସକଳାନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଅତଏବ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ମାନନା କର । ଏହି ସ୍ଥଳରେ ପରମେଶ୍ଵର ଶବ୍ଦ ପୁନଃ ଉକ୍ତ ହେବାର ପାଠ ସୁନ୍ଦର ଲାଗେ ନାହିଁ ମାତ୍ର ସଂଜ୍ଞା ବଦଳରେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ବ୍ୟବହାର କଲେ ଏହି ପୁନରୁକ୍ତିର ଅବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଯଥା, ଉତ୍ତମେଶ୍ଵର ସବୁସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ସେ ସକଳାନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ଅତଏବ ତାଙ୍କୁ ମାନନା କର । ଏଠାରେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଏତଦ୍ଵୟ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ପରମେଶ୍ଵର ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଏତଦ୍ଵୟ ସଂଜ୍ଞା ବଦଳରେ ଦୟା ଯାଇଅଛି । ଏଥି ସକାଶେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ଏହି ବିଶେଷ ଗୁଣ ଜାଣିବ କି ସେ ପୁନରୁକ୍ତି ନାଶ କର ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରତିନିଧି ହୁଏ । ଏ ବିଷୟ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ପ୍ରକରଣରେ ଅନ୍ତର ବିଶେଷତ୍ଵେ ଲେଖା ଯାଇଅଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରକରଣ ।

ବିଶେଷଣ ପଦ ।

ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ବର୍ଗ ଅନ୍ୟ ସକଳ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷଣ । ସେଇ ବିଶେଷଣ ବହୁ ପ୍ରକାର ହୁଏ ।

ପ୍ରଥମେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ । ଯଥା, ସୁନ୍ଦର, ଗୁରୁମାନ, ଦୃଢ଼, କ୍ଷୁଦ୍ର, ସୁସ୍ଥ, ବଧିର ଇତ୍ୟାଦି ଯେତେ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷଣ ପଦର ଗୁଣ କମ୍ପା ଅବସ୍ଥାକୁ କହନ୍ତି ସେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ । ଯଥା, ସୁନ୍ଦର

ପୁଷ୍ପ, ଏଠାରେ ପୁଷ୍ପର ଯେଉଁ ଗୁଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତାହା ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦର ପଦ ଦ୍ଵାରା ଉକ୍ତ ହୁଏ ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ ତ୍ରିତୀୟାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ । ଯଥା, ମେଘ ଗର୍ଜୁଅଛି, ଏଠାରେ ଗର୍ଜୁଅଛି ଏହି ଶବ୍ଦ ତ୍ରିତୀୟାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ । ତତ୍ତ୍ଵେ ବୁଦ୍ଧି ହେଉଅଛି, ପାଠ କରୁଅଛି ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥଳରେ ତ୍ରିତୀୟାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ବୋଲି ଯାଏ ।

ଅଉ କେତେକ ପ୍ରକାର ବିଶେଷଣ ଏଠାରେ ବିଶେଷ କର ନ ଲେଖି ସଂକ୍ଷେପରେ ଏକଟି ଲେଖା ଯାଉଅଛି । ଯଥା, ଏବେ, ତେବେ, ଯେବେ, କେବେ, ଅଦ୍ୟ, କଲ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି । ପ୍ରାୟ, ଅନୁସାରେ, କ୍ରମେ, କେତେ, ଯେତେ, ଉପେ, ଶୀଘ୍ର, ଧୀରେ, ଏଠାରେ, ସେଠାରେ, ଅତି, ଅତିଶୟ, ଅଳ୍ପ, ବହୁତ, ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ, କାଲି ବା ସ୍ଥାନ ବା ପରିମାଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶକ ଶବ୍ଦମାନ ବିଶେଷଣ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଗଣା ଯାନ୍ତି ।

ଅପର, ପୁନଶ୍ଚ, ପୁନର୍ବାର, ପୁଣି, ଏବ, ଅଉ, ଅନ୍ତର ଇତ୍ୟାଦି କେତେକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ବାକ୍ୟର ଏକ ଅବୟବ ଅନ୍ୟ ଅବୟବରେ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ ।

ଓ, ହା, ହାୟ, ଥୁକୁ ଇତ୍ୟାଦି ବିସ୍ମୟ ବା ଖେଦବୋଧକ ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦକୁ ନିକ୍ଷେପୋକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଭବାର୍ଥ ବିଶେଷଣ ବୋଲନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମ ପ୍ରକରଣ ।

ସଂଜ୍ଞାର ରୂପ ।

ବଚନ, ରୂପ, ଲିଙ୍ଗ, ଏତନ ସଂଜ୍ଞାର ମୂଖ୍ୟ ବିଷୟ ।

ସଂଯୁକ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଷାରେ ତନ ବଚନ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକବଚନ, ଦ୍ଵିବଚନ, ବହୁବଚନ, ମାତ୍ର ଭାଷାରେ କେବଳ ଦ୍ଵିବଚନ

ନାହିଁ । ଏକହ୍ରସୋଧକ ପଦ ଏକବଚନ ଏବଂ ଏକର ଅଧିକ କମ୍ । ବହୁହ୍ରସୋଧକ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନ ହୁଏ । ଯଥା, ଏକବଚନ ମନୁଷ୍ୟ । ବହୁବଚନ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ।

ସଂଜ୍ଞା ସକଳ ସପ୍ତ ବରକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ଉପ ହୁଅନ୍ତି । ସେହି ଉପର ନାମ ସଂସ୍କୃତ ଶାବ୍ୟନୁସାରେ ଏହି ପ୍ରକାର

| | | | | | |
|----------|---------|-----------|--------|---------|---------|
| ପ୍ରଥମା | ଅର୍ଥାତ୍ | କର୍ତ୍ତା | ପଞ୍ଚମୀ | ଅର୍ଥାତ୍ | ଅପାଦାନ |
| ଦ୍ଵିତୀୟା | „ | କର୍ମ | ଷଷ୍ଠୀ | „ | ସମ୍ବନ୍ଧ |
| ତୃତୀୟା | „ | କରଣ | ସପ୍ତମୀ | „ | ଅଧିକରଣ |
| ଚତୁର୍ଥୀ | „ | ସମ୍ପ୍ରଦାନ | | | |

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅଷ୍ଟମୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ବୋଧନ ଏହି କାରକ ମଧ୍ୟରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରଥମାକୁ ବର୍ଜି ଅବଶିଷ୍ଟ ଛ କାରକର ବରକ୍ତି ଏହି

| | | |
|----------|-------|----|
| ପ୍ରଥମା | _____ | ୦ |
| ଦ୍ଵିତୀୟା | _____ | କୁ |
| ତୃତୀୟା | _____ | ରେ |
| ଚତୁର୍ଥୀ | _____ | କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ | _____ | ର |
| ଷଷ୍ଠୀ | _____ | ର |
| ସପ୍ତମୀ | _____ | ରେ |

ଏହି କେତେକ ବରକ୍ତି ଦ୍ଵାରା କି ସଂଜ୍ଞା କି ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା ସବୁ ପ୍ରକାର ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ସାଧନ ହୁଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ଅର୍ଥ ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ଉପରେ ଲିଙ୍ଗିତ୍ ପ୍ରରେଦ ଜଣା ଯାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞାରେ ତୃତୀୟାର ‘ରେ’ ବରକ୍ତି ପ୍ରାୟ କେତେବେଳେ ପ୍ରୟୋଗୁ ବ୍ୟବହାର ମାତ୍ର ତାହା ପରବର୍ତ୍ତରେ ‘ଦ୍ଵାରା’ କମ୍ପା ‘କର୍ତ୍ତୃକ’ ଇତ୍ୟାଦି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଗରେ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞାର

ତୁଝାୟା ହୁଏ । ଯଥା, ପଣ୍ଡିତ ଦ୍ଵାରା କିମ୍ବା ପଣ୍ଡିତକର୍ତ୍ତୃକ ଏହି ପୁସ୍ତକ ରଚିତ ହେଲା ।

ପୁନର୍ବାର ପଞ୍ଚମୀର ରୂପ ସପ୍ତମୀର ରୂପ ଏତଦ୍ଵାରା ବରକ୍ତି କେତେକେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟବାଚକ ଶବ୍ଦ ଶେଷରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହା ବଦଳରେ, ଠାରୁ, ଠାରେ ଏବଂ ଅତି ମାନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ନିକଟରୁ, ନିକଟରେ ଆଦେଶ ହୋଇ ପଞ୍ଚମୀ, ସପ୍ତମୀର ଉପ ହୁଏ । ଯଥା, ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ । ପିତାଙ୍କଠାରେ । ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଲଭାଦ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଯେତେ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞାରେ ଗୌରବ କିମ୍ବା ମାନ୍ୟତା ଅଭିପ୍ରେତ ହୁଏ ସେଇ ସବୁ ଶବ୍ଦ ବରକ୍ତି ଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ତୁଝାୟା, ତତୁଥୀର କ୍ତୁ ବରକ୍ତି କ୍ତୁ ହୁଏ ପୁଣି ତୁଝାୟା, ପଞ୍ଚମୀ, ଷଷ୍ଠୀ, ସପ୍ତମୀ, ବରକ୍ତି ଆଗେ କ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା, ରାଜାଙ୍କୁ, ରାଜାଙ୍କ ଠାରେ ଲଭାଦ ।

ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ସାଧନ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଶବ୍ଦ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|--------------|--------------------|
| ପ୍ରଥମା । | ମନୁଷ୍ୟ | ମନୁଷ୍ୟମାନେ |
| ଦ୍ଵିତୀୟା । | ମନୁଷ୍ୟକୁ | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ମନୁଷ୍ୟସ୍ତ୍ରା | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ମନୁଷ୍ୟକୁ | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ମନୁଷ୍ୟଠାରୁ | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ମନୁଷ୍ୟର | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ମନୁଷ୍ୟଠାରେ | ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କଠାରେ |
| ସମ୍ବୋଧନ । | ହେ ମନୁଷ୍ୟ | ହେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ । |

ମନୁଷ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଯେ ପ୍ରକାର ଉପ ହୋଇଅଛି ସେଇ ପ୍ରକାରେ

ପୁତ୍ର, କନ୍ୟା, ଗୁରୁ, ଶିଷ୍ୟ, ବନ୍ଧୁ, ମିତ୍ର, ଶତ୍ରୁପ୍ରଭୃତି ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତି-
 ବାଚକ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣିବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ସାଧନ କରିବ । ମାତ୍ର
 ପଶୁବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ପଞ୍ଚମୀ, ସପ୍ତମୀରେ ରୁ, ରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

ନାରୀ ଶବ୍ଦ ସାଧନ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|------------|------------------|
| ପ୍ରଥମା । | ନାରୀ | ନାରୀମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ନାରୀକୁ | ନାରୀମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ନାରୀଦ୍ୱାରା | ନାରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ନାରୀକୁ | ନାରୀମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ନାରୀଠାରୁ | ନାରୀମାନଙ୍କଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ନାରୀର | ନାରୀମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ନାରୀଠାରେ | ନାରୀମାନଙ୍କଠାରେ |
| ସମ୍ବୋଧନ । | ହେ ନାରୀ | ହେ ନାରୀମାନେ । |

ଏହିରୂପେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ (ଫାର୍ସ) ଉଚ୍ଚାରନ୍ତୁ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ରୂପ କରିବ ।
 ଯଥା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଗୌରୀ, ଦେବୀ, ଯୁବତୀପ୍ରଭୃତି । ଏ ଶବ୍ଦ ସକଳର
 ସମ୍ବୋଧନରେ ଉଚ୍ଚାର ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ସବୁ କାରକରେ ଘର୍ଷ । ଘର୍ଷ
 ଉଚ୍ଚାରନ୍ତୁ ଶବ୍ଦ ସବୁ ତତ୍ରୂପ ।

ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଶବ୍ଦ ସାଧନ ।

| | | |
|-------------|--------------------|--|
| ପ୍ରଥମା । | ସ୍ତ୍ରୀମାନ | } ଏରୂପେ ମାନ. ଅଦେଶ- ରେ ବହୁବଚନ ସିଦ୍ଧ ହେବ । |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ | |
| ତୃତୀୟା । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା | |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ | |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ | |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର | |
| ସପ୍ତମୀ । | ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରେ | |
| ସମ୍ବୋଧନରେ । | ହେ ସ୍ତ୍ରୀମାନ | |

ଜ୍ଞାନ, ଧନ, କର୍ମକାଣ୍ଡ ଇତ୍ୟାଦି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଏହିଭାବେ ସାଧନ କରିବ ।

ଅକାରାନ୍ତ, ଇକାରାନ୍ତ, ଉକାରାନ୍ତ, ଊକାରାନ୍ତ, ଋକାରାନ୍ତ ଏବଂ କାନୁ, ମାନୁ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ସମ୍ବୋଧନରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ତାହା ୧୮ ପୁଷ୍ଟରେ ନବମ ବିଧାନ ଦେଖିଲେ ଅବଗତ ହେବ ।

ରଜା ଶବ୍ଦ ସାଧନ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|----------------|-----------------|
| ପ୍ରଥମା । | ରଜା | ରଜାମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ରଜାଙ୍କୁ | ରଜାମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ରଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା | ରଜାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ରଜାଙ୍କୁ | ରଜାମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ରଜାଙ୍କଠାରୁ | ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ରଜାଙ୍କର | ରଜାମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ରଜାଙ୍କଠାରେ | ରଜାମାନଙ୍କଠାରେ |
| ସମ୍ବୋଧନ । | ହେ ରଜା ବା ରଜନ୍ | ହେ ରଜାମାନେ |

ଏହିଭାବେ ମାତା, ପିତା, ଗୁରୁ ଇତ୍ୟାଦି ଯେତେ ଶବ୍ଦରେ ଦେଶ ବ୍ୟବହାରକୁସାରେ ଗୌରବ କି ମାନସତା ପ୍ରତ୍ୟୋଗ ହୁଏ ସେଇ ସବୁ ଶବ୍ଦର ସାଧନ ଜାଣିବ । କେବଳ ସମ୍ବୋଧନରେ ପିତୃ ଶବ୍ଦର ହେ ପିତା, ମାତୃ ଶବ୍ଦର ହେ ମାତା । ଗୁରୁ ଶବ୍ଦର ହେ ଗୁରୋ ଇତ୍ୟାଦି, ଷଷ୍ଠ ପ୍ରଚରଣର ନବମ ସୂତ୍ର ଦେଖ ।

ଅପ୍ରାଣିବାଚକ ଶବ୍ଦ ସାଧନ ।

ଶତ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|--------------|--------|-------------|
| ପ୍ରଥମା । | ଖଡୁ | ଖଡୁମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ଖଡୁକୁ | ଖଡୁମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ଖଡୁରେ | ଖଡୁମାନଙ୍କରେ |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ଖଡୁକୁ | ଖଡୁମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ଖଡୁରୁ | ଖଡୁମାନଙ୍କରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ଖଡୁର | ଖଡୁମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ଖଡୁରେ | ଖଡୁମାନଙ୍କରେ |
| ସମ୍ପ୍ରଦାୟନ । | ହେ ଖଡୁ | ହେ ଖଡୁମାନେ |

ଏହିଭାଷେ କଲମ, ହସ୍ତ, ପାଦ, ଅକ୍ଷି, ବୃକ୍ଷ ଯାବନ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ-
ବାଚକ, ଶ୍ରେୟବାଚକ ତ୍ରିପୁରାବାଚକ ସଂଜ୍ଞାର ଉପ ଜାଣିବ ।

ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକରଣ ।

ବଚନାଦର ବିଶେଷ ବିବେଚନା ।

୧ । ଭାଷା ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଅପ୍ରାଣିବାଚକସଂଜ୍ଞାର ସବୁସ୍ଥଳ-
ରେ ବହୁବଚନରେ ମାନ ଅଦେଶ ଅନୁପଯୁକ୍ତ । ଯଥା, ଖଡୁ କହି-
ଲେ ଏକ କମ୍ପା ଅନେକ ଖଡୁକୁ ବୁଝାଇବ ପୁଣି ବୃକ୍ଷ ଏହି ଶବ୍ଦରେ
ଏକ କମ୍ପା ଅଧିକ ବୃକ୍ଷ ବୁଝା ଯାଏ । ଫଳତଃ ପ୍ରାୟ କେବଳ
ମନୁଷ୍ୟବାଚକ ଶବ୍ଦର ବହୁବଚନ ପ୍ରୟୋଗରେ ଏକବଚନର ଉପ
ଭବେ ନାହିଁ ।

୨ । ଯଦ୍ୟପି ମାନ ଅଦେଶରେ ସବୁସାଧାରଣଭାବେ ବହୁବଚନ
ବୋଧ ହୁଏ ତଥାପି ପ୍ରାଣିବାଚକସଂଜ୍ଞାର ବହୁବଚନ ଅନ୍ୟ

ପ୍ରକାରେ ଉକ୍ତ ହୋଇ ପାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଜ୍ଞାପ୍ତ ଚତୁର୍ଥୀର କ୍ତ ବଦ-
ଲରେ କ୍ତ । ଉଦାହରଣ, ପଞ୍ଚମୀ, ପଞ୍ଚମୀ, ସପ୍ତମୀ, ଅଗରେ କ୍ତ ଲେଖିଲେ
ବହୁବଚନାର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ ହୁଏ । ଯଥା, ଏକବଚନରେ ମନୁ-
ଷ୍ୟକ୍ତ, ବହୁବଚନରେ ମନୁଷ୍ୟକ୍ତ । ଷଷ୍ଠୀ ଏକବଚନରେ ମନୁଷ୍ୟର,
ବହୁବଚନରେ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଇତ୍ୟାଦି ।

୩ । ପୁନଶ୍ଚ ଲୋକ ଶବ୍ଦ ବହୁବଚନ ପ୍ରଥମାରେ ଲୋକେ ଅର୍ଥ
ଅନ୍ୟ କେତେକ ଶବ୍ଦର ଏହି ପ୍ରକାରେ ଏ ଅଦେଶରେ ବହୁହ
ଜ୍ଞାନ ହୁଏ । ଯଥା, ବାଲକେ । ଲୋକେ । ମୁଖେ । ପତ୍ରିତେ ଇତ୍ୟାଦି ।

୪ । ସମୂହ ଅର୍ଥ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରଥମାରେ ବହୁବଚନ ହୁଏ ନାହିଁ
ବକ୍ତବ୍ୟରେ । ଯଥା, ତାଙ୍କର ପତ୍ରିତ ନରୁବା ତାଙ୍କର ପତ୍ରିତମାନେ ।
ସକଳ ଲୋକ ବା ସ୍ବକଳ ଲୋକେ । ତତ୍ରୂପେ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ
ଯୋଗରେ ହେବ ।

୫ । ଅପର କାଳବାଚକସଂଜ୍ଞା ; ଯଥା, ନିମିଷ, ପ୍ରହର, ଦିନ,
ମାସ, ବର୍ଷ । ପରମାଣବାଚକସଂଜ୍ଞା ; ଯଥା, ସେର, ମହଣ ଇତ୍ୟାଦି
ଭାଷା ଶବ୍ଦ ଏବଂ ହାତ, କ୍ରୋଶ ଇତ୍ୟାଦିର ପୃଥକ୍ ବହୁବଚନ ନାହିଁ ।
ଏହି ପ୍ରକାର ସକଳ ପଦର ଏକହ ବୋଧାର୍ଥେ ଭାଷା ଶବ୍ଦ
ପ୍ରମାଣେ ଶେଷରେ ଏକାର ଅଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା, ନିମିଷେ ଅର୍ଥାତ୍
ଏକ ନିମିଷ । ପ୍ରହରେ, ଦିନେ, ଏବଂ ସେରେ, ମହଣେ, ହାତେ,
କ୍ରୋଶେ ଇତ୍ୟାଦି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ଦିନ, ଏକ ମହଣ ଇତ୍ୟାଦି ।
ବହୁହ ବୋଧାର୍ଥେ ଏହି ପ୍ରକାର ପଦ ଅଗ୍ରେ ସଂଖ୍ୟାଲୁପ୍ତାରେ ଦୁଇ
ଖଣ୍ଡ ଛାଡ଼ି ଇତ୍ୟାଦି ସଂଖ୍ୟାବୋଧକ ପଦ ଲେଖା ଯାଏ । ଖଣ୍ଡେ,
ଭାଗେ, ପାଳେ, ପ୍ରସ୍ତେ, ଜଗେ ଇତ୍ୟାଦି କେତେକ ଶବ୍ଦର ଏକ-
ବଚନ ଏହିରୂପେ ଅଦେଶ ହୁଏ ।

୬ । ସଂସ୍କୃତ ଉଚ୍ଚାରଣ, ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମା ପ୍ରତି ଅନ୍ୟ
ଛ କାରକ ରୂପରେ ବରକ୍ତି ଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଉଚ୍ଚାର ଅନ୍ୟଥା

ହୋଇ ଇକାର ଅଦେଶ ହୁଏ ଯଥା, ପ୍ରଥମାରେ ଅଧିକାଶ୍ଚା,
ଦ୍ୱିତୀୟାରେ ଅଧିକାରକୁ, ତୃତୀୟାରେ ଅଧିକାରସ୍ୱାର ଇତ୍ୟାଦି ।
ତଦନ୍ତ କର୍ମକାଶ୍ଚା, ସାକ୍ଷୀ, ଜ୍ଞାନୀ, ଧନୀ, ପକ୍ଷୀ ଇତ୍ୟାଦି । ମାତ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ-
ଲିଙ୍ଗ ଇକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ଉପରେ ଇକାର ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ନାହିଁ ।
ଯଥା, ପ୍ରଥମାରେ ଅଧିକାରଣୀ । ଦ୍ୱିତୀୟାରେ ଅଧିକାରଣୀକୁ ।
ତୃତୀୟାରେ ଅଧିକାରଣୀସ୍ୱାର ଇତ୍ୟାଦି ।

୭ । ଷଷ୍ଠୀର ରକାର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଭାଷା ବ୍ୟବହାରକ୍ରମେ
ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା, ରଜାକର ସୈନ୍ୟ । ରଜାଙ୍କ ସୈନ୍ୟ । ତୁମ୍ଭର
ଘର । ତୁମ୍ଭ ଘର । ମାତ୍ର ଷଷ୍ଠୀ ବାକ୍ୟ ଶେଷରେ ଥିଲେ ରକାର
ଲେପ ହେବ ନାହିଁ । ଯଥା, ଏ ସୈନ୍ୟ ରଜାଙ୍କର । ଏ ଘର
ତୁମ୍ଭର ଇତ୍ୟାଦି ।

୮ । ସମ୍ପ୍ରଦାୟନର ପୃଥକ୍ ବରକ୍ତି ନାହିଁ, ଯାହା ଦ୍ୱାରା ସେ
କର୍ମ, କର୍ତ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ନ୍ୟାୟ ଉପ ହୋଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ଭାଷାରେ
ହେ, ରେ, ଏହି ପ୍ରକାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ଅନ୍ୟରେ ବା ଅନ୍ତରେ
ସଂଯୋଗ ହୋଇ ସମ୍ପ୍ରଦାୟନ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ ।

୯ । ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣାନୁସାରେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟନ ଏହି ପ୍ରକାର ହୁଏ
ଯଥା, ଭାସ୍କୀ, ହେ ଭାସ୍କୀ । ହରି, ହେ ହରେ । ମୁଗ୍ଧରି, ହେ ମୁଗ୍ଧରେ ।
ସଖୀ, ହେ ସଖେ । ପ୍ରଭୁ, ହେ ପ୍ରଭୋ । ବନ୍ଧୁ, ହେ ବନ୍ଧୋ । ନାଥ,
ହେ ନାଥ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ହେ ଲକ୍ଷ୍ମି । ବଧୂ, ହେ ବଧୂ । ପିତା, ହେ ପିତାଃ ।
ମାତା, ହେ ମାତାଃ । ପୁନବାର ବାନ୍, ମାନ୍ ଶବ୍ଦାନ୍ତ, ସଂଜ୍ଞା
ସମ୍ପ୍ରଦାୟନରେ ଏଉପ । ଯଥା, ଜ୍ଞାନବାନ୍, ହେ ଜ୍ଞାନବନ୍ । ବୁଦ୍ଧି-
ମାନ୍, ହେ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ । ଶ୍ରୀମାନ୍, ହେ ଶ୍ରୀମନ୍ । ଏହିଉପେ ମତମାନ୍,
ଧନବାନ୍, ବିଦ୍ୟାବାନ୍, ଇତ୍ୟାଦି । ମହାନ୍ ଶବ୍ଦ ସମ୍ପ୍ରଦାୟନରେ ହେ
ମହତ୍ । ରଜା ସମ୍ପ୍ରଦାୟନରେ ହେ ରାଜନ୍ । ଯୁବା, ହେ ଯୁବନ୍ ।
ଜ୍ଞାନୀ, ହେ ଜ୍ଞାନିନ୍ । ଏଉପେ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣାନୁସାରେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ-

ଧନ ପ୍ରତିପଦ ହୁଏ ମାତ୍ର ଏହି ବ୍ୟବହାର ଭାଷାରେ ସର୍ବତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟ ନୁହେଁ ।

ସପ୍ତମ ପ୍ରକରଣ ।

ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ଯେଉଁଠି ସଂଜ୍ଞା ବିରକ୍ତି ସହଯୋଗରେ ଉପ ହୁଏ ସେହି-
ଭାବେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ଉପ ହେବ ।

ଅମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ, ସେ, ଯେ, କିଏ, ଆମ୍ଭ, କେହି, ଏ, ବ୍ୟକ୍ତି-
ବାଚକ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ହୋଇ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ତୁଲ୍ୟ ଉପ ହୁଅନ୍ତି ।
ସେ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ, ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ, ଅମ୍ଭେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ।
ଯେଉଁ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ଅନ୍ୟ କାହାର ପ୍ରତିପାଦକ ନ ହୋଇ
ବିଶେଷ ବକ୍ତାକୁ କହେ ସେ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ଅମ୍ଭେ ।

ପୁନଃକାର ଯାହାକୁ ପ୍ରତି ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଅଇ ସେ ମଧ୍ୟମ
ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ ।

ଯେଉଁ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ଅପର ଜ୍ୟୋତିଷ ବ୍ୟକ୍ତି କମ୍ପା ପଦାର୍ଥ ଯାହା
ପୂର୍ବରେ କଥିତ କି ଅଭିପ୍ରେତ ହୋଇ ଥାଏ ତାହା ନାମର ପ୍ରତି-
ନିଷ୍ପ ହୁଏ ସେ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ବୋଲିବ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ । ଯଦ୍ୟପି ଉକ୍ତ
ବା ଅଭିପ୍ରେତ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପଦାର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୋଇ ନ ଥିବ କିମ୍ବା
କିମ୍ବଦନ୍ତର ଥିବ ତେବେ ସେ ବ୍ୟବହାର ହେବ ମାତ୍ର ଯେବେ ନିଜେ
ବା ସାକ୍ଷାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବ ତେବେ ଏ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

କିଏ, କି, କଣ ଏହି ତିନି ପ୍ରଶ୍ନବାଚକ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା । ପ୍ରଶ୍ନର
ବିଷୟ ଯଦ୍ୟପି ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥାଏ ତେବେ କିଏ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।
ଯଥା, ଏ ପୁସ୍ତକ କିଏ ରଚନା କଲା । କି, କଣ ଏ ଦୁଇ ପ୍ରଶ୍ନର
ବିଷୟ ପଦାର୍ଥ ଥିଲେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, ଏ କି ପୁସ୍ତକ ।
ବ୍ୟାକରଣ । ମାତ୍ର କଣ ଲୌକିକ ଭାଷା ଏବଂ ବଙ୍ଗଦେଶ ସମାପ

ବାସି ଓଡ଼ିଆ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କି, କଣ ବଦଳରେ କିସ ଚଳେ ।
କହିବା ସମୟରେ କହେ, କେ ପ୍ରାୟ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ ।

ସେଇ, ସେହି ଏଡ଼ିଆ ସେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ପ୍ରାୟ ହୁଏ କେବଳ
ଅଭିପ୍ରେତ ଅର୍ଥକୁ କିଛିର ବିଶେଷରୂପେ କହନ୍ତି । ଉଦାହରଣ,
ଏହି ବିଶେଷାର୍ଥ ବୋଧକ ହୋଇ ଏ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ଉଦାହରଣ । ଉଦର
ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏ, ସେ ଉଚ୍ଚାରଣ ହୁଏ ।

ଅପେ, ନିଜେ ଏହି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ମଧ୍ୟରେ ଗଣିତ ବ୍ୟକ୍ତି-
ବାଚକ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାରେ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ଅର୍ଥକୁ ବିଶେଷ-
ରୂପେ କହନ୍ତି । ଯଥା, ସେ ଅପେ କି ସେ ନିଜେ ।

ଏକେକ, ପ୍ରତ୍ୟେକ, ପରସ୍ପର ଏ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାରେ ଗଣିତ ।

ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ରୂପ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|------------|----------------|
| ପ୍ରଥମା । | ସେ | ସେମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ତାହାକୁ | ସେମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ତାହାଦ୍ୱାରା | ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ତାହାକୁ | ସେମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ତାହାଠାରୁ | ସେମାନଙ୍କଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ତାହାର | ସେମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ତାହାଠାରେ | ସେମାନଙ୍କଠାରେ |

ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ସମ୍ବୋଧନ ନାହିଁ ।

ତତ୍ତ୍ୱେ ଏ ବହୁବଚନରେ ଏମାନେ ଉପାନ୍ତର ହେବ, ପୁଣି ଯେ
ବହୁବଚନରେ ଯେଉଁମାନେ ଅବା ଯେ ଯେ ସିନ୍ଧୁନ୍ତ ପୁରସ
ବା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ବଦଳରେ ସେ ପ୍ରତ୍ୟୟ ହେଲେ ଦ୍ୱିତୀୟା ଚତୁ-
ର୍ଥୀର କି ବରକ୍ତି କୁ ହୁଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ରୂପ କାରକରେ ବରକ୍ତି

ପୁରରେ କ ଲେଖା ଯିବ ଯଥା ତାହାକୁ, ତାହାକିଦ୍ୱାରା, ତାହାକି-
ଠାରୁ ଇତ୍ୟାଦି । ଶୁଦ୍ଧ ବ୍ୟବହାରାନୁସାରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ହା ଲେଖ
ହୁଏ । ଯଥା, ତାଙ୍କୁ, ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା, ତାଙ୍କଠାରୁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସେ ଅପ୍ରାଣିବାଚକ ହେଲେ ତୁମ୍ଭାରେ ତହିଁରେ, ପଞ୍ଚମୀରେ
ତହିଁର, ଷଷ୍ଠୀର ତହିଁର, ସପ୍ତମୀରେ ତହିଁରେ, ନତୁବା ସେଥିର,
ସେଥିର, ସେଥିରେ ଏପ୍ରକାରେ ହୋଇ ପାରେ ।

ଅମ୍ଭେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ଋଷ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|------------|------------------|
| ପ୍ରଥମା । | ଅମ୍ଭେ | ଅମ୍ଭେମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ଅମ୍ଭକୁ | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ |
| ତୃତୀୟା । | ଅମ୍ଭଦ୍ୱାରା | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ଅମ୍ଭରୁ | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ଅମ୍ଭଠାରୁ | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ଅମ୍ଭର | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର |
| ସପ୍ତମୀ । | ଅମ୍ଭଠାରେ | ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ |

ଏହି ପ୍ରକାରେ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ତୁମ୍ଭେ ଋଷ କରବ ।

ଇତର ଶୁଦ୍ଧାରେ ଅମ୍ଭେ, ତୁମ୍ଭେ ଏକବଚନରେ ମୁ, ତୁ ପ୍ରସ୍ତୋଗ
ହୋଇ ଉକ୍ତ ପ୍ରକାର ଋଷ ହୁଏ । ଯଥା, ମୁ, ମତେ । ତୁ, ତତେ
ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅପର ଋଷ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|-------|------------|
| ପ୍ରଥମା । | ଅପର | ଅପରମାନେ |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | ଅପରକୁ | ଅପରମାନଙ୍କୁ |

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|-----------|--------------|-----------------|
| ଦୃଶୟା । | ଅପଶ୍ୟକ୍ତ୍ୱା | ଅପଶ୍ୟମାନକ୍ତ୍ୱା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | ଅପଶ୍ୟକ୍ତ୍ୱା | ଅପଶ୍ୟମାନକ୍ତ୍ୱା |
| ପଞ୍ଚମୀ । | ଅପଶ୍ୟକ୍ତଠାରୁ | ଅପଶ୍ୟମାନକ୍ତଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | ଅପଶ୍ୟକ୍ତର | ଅପଶ୍ୟମାନକ୍ତର |
| ସପ୍ତମୀ । | ଅପଶ୍ୟକ୍ତଠାରେ | ଅପଶ୍ୟମାନକ୍ତଠାରେ |

ଅପେ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞାର ଏହି ପ୍ରକାର ରୂପ ହେବ । ଯଥା, ଅପେ, ଅପଶ୍ୟକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟକ୍ତଠାରୁ, ଅପଶ୍ୟକ୍ତର, ଅପଶ୍ୟକ୍ତଠାରେ । ବହୁବଚନ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ । ଅପେ, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତ୍ୱା, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତଠାରୁ, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତର, ଅପଶ୍ୟାକ୍ତଠାରେ । ମୁଖ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅପଶ୍ୟ ଏବଂ ସାମାନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅପେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଯଥା, ଅପଶ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ ଯାଇଥିଲ । ସେ କମ୍ପା ତୁମ୍ଭେ ଅନା ଅମ୍ଭେ ଅପେ ଯାଇଥିଲୁ ।

ପ୍ରଶ୍ନାତ୍ମକ ପ୍ରତିଷଂଜ୍ଞା ଅର୍ଥାତ୍ କିଏ, କି, କଣ ଏହି ପ୍ରକାର ସାଧନ ହେବ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|---------------------|--------------|
| ପ୍ରଥମୀ । | କିଏ, କି, କଣ | କିଏକିଏ, କିକି |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | କାହାକୁ, କି | କାହାକୁ |
| ତୃତୀୟା । | କାହାଦ୍ୱାରା, କାହିଁରେ | କାହାଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | କାହାକୁ | କାହାକୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | କାହାଠାରୁ, କାହିଁରୁ | କାହାଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | କାହାର, କାହିଁର | କାହାର |
| ସପ୍ତମୀ । | କାହାଠାରେ, କାହିଁରେ | କାହାଠାରେ |

ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ।

କେହି ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞାର ଉପ ।

| | ଏକବଚନ | ବହୁବଚନ |
|------------|--------------|---------------|
| ପ୍ରଥମୀ । | କେହି | କେହିକେହି |
| ଦ୍ୱିତୀୟା । | କାହାରିକୁ | କାହାରି'କୁ |
| ତୃତୀୟା । | କାହାରିଦ୍ୱାରା | କାହାରି'ଦ୍ୱାରା |
| ଚତୁର୍ଥୀ । | କାହାରିକୁ | କାହାରି'କୁ |
| ପଞ୍ଚମୀ । | କାହାରିଠାରୁ | କାହାରି'ଠାରୁ |
| ଷଷ୍ଠୀ । | କାହାରି | କାହାରି' |
| ସପ୍ତମୀ । | କାହାରିଠାରେ | କାହାରି'ଠାରେ |

ଅସ୍ଥମ ପ୍ରକରଣ ।

ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା ଉପର ବିଶେଷ ବିବେଚନା ।

୧ । ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି କରେ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉ ସଦାର୍ଥ ବା ହେଉ ସେ ପ୍ରଥମା ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ତ୍ତା ପଦରେ ବୋଧ ହେବ । ଯଥା, ବାଳକ ପାଠ ପଢୁଅଛି । ପୁଷ୍ପ ବାସୁଅଛି । ଏ ସ୍ଥଳରେ ବାଳକ ପୁଷ୍ପ କର୍ତ୍ତା । କିଏ ଏହି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ କର୍ତ୍ତା ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, କିଏ ପାଠ ପଢୁଅଛି । ବାଳକ ଅତିଏକ ବାଳକ କର୍ତ୍ତା ଉଦ୍ୟାଦି । କର୍ତ୍ତା ବ୍ରହ୍ମବାଚକ ହେଲେ କି, କିଏ ଏ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ କର୍ତ୍ତା ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, କି ବାସୁଅଛି । ପୁଷ୍ପ ଅତିଏକ ପୁଷ୍ପ କର୍ତ୍ତା ।

୨ । ପରମେଶ୍ୱର ଜଗତକୁ ସର୍ଜନା କଲେ ଏ ଉଦାହରଣରେ ପରମେଶ୍ୱର କର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଜଗତକୁ ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟା ବା କର୍ମ ପଦ । କିମ୍ବା ଗୋବିନ୍ଦ ପୁସ୍ତକ ପଢୁଅଛି ଏହିଠାରେ ମଧ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ଦ୍ୱିତୀୟା ।

ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମ ମାତ୍ର ଭାଷା ଶ୍ରାବ୍ୟରୂପରେ ଦ୍ଵିତୀୟାର ବରକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍
କୁ ଏଠାରେ ଲେଖ ହୋଇଅଛି । ବ୍ୟାସ ମୁନି ମହାଭାରତ ରଚନା
କରିଥିଲେ ଏହିଠାରେ କର୍ମ ପଦରେ ଦ୍ଵିତୀୟା ବିଶେଷ ଚିହ୍ନ ଯଦ୍ୟପି
ନାହିଁ ତଥାପି ମହାଭାରତ ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵିତୀୟାନ୍ତ ବୋଲି ଜାଣିବ । ଶୁଭ
ଲଗ୍ନ ସ୍ଥିର କରି ଜନକ ରଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସୀତା ପ୍ରଦାନ କଲେ ।
ମାତ୍ର ସେ ବରକ୍ତି କେଉଁଠି ସ୍ଥଳରେ ଉକ୍ତ ପୁଣି କେଉଁଠି ସ୍ଥଳରେ
ଅନୁକ୍ରମ ଏକଥା କେବଳ ବ୍ୟବହାରର ଜଣା ଯାଏ ।

୩ । ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କର୍ମ ପ୍ରଧାନତ୍ଵେ ଉକ୍ତ ହେଲେ କର୍ତ୍ତା
ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉ କିମ୍ବା ପ୍ରଦାର୍ଥ ହେଉ ସେ ତୃତୀୟା ଭାବ ପ୍ରକାଶ
କରେ ।

୪ । ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ତୃତୀୟାରେ ରେ ବରକ୍ତି ଅଦେଶ
ହୁଏ ନାହିଁ କେବଳ ଦ୍ରବ୍ୟବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ତୃତୀୟାରେ ରେ ଅଦେଶ
ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତ କର୍ତ୍ତା କୌଣସି ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟକ୍ତି ବା
ପ୍ରଦାର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିଶେଷ କର୍ମ ସିଦ୍ଧ କରାଏ ତେତେବେଳେ ଦ୍ଵାରା
ଏହି ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ତୃତୀୟାର ଅର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା,
ରାଜାରେଜ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଏହି ଦେଶର ଶାସନ ହେଉଅଛି ।
ପୁନର୍ବାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଅବା ବସ୍ତୁ ସାହାଯ୍ୟ ବିନା କର୍ତ୍ତା
ସ୍ଵୟଂ କର୍ମ ସିଦ୍ଧ କଲେ କହୁଁକି ଏହି ଶବ୍ଦରେ ତୃତୀୟାର ଅର୍ଥ
ବୋଧ ହୁଏ । ଯଥା, ବ୍ୟାସ ମୁନି କହୁଁକି ମହାଭାରତ ରଚିତ ହେଲା ।

୫ । ସଂସ୍କୃତ ଦା ଧାତୁ କିମ୍ବା ଦେବା ତ୍ରିପ୍ରାୟୁକ୍ତ ବାକ୍ୟରେ
ଦତ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯାହାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ତାହା ନାମ ସମ୍ପ୍ରଦାନ ଅର୍ଥାତ୍
ଚତୁର୍ଥୀ ହୁଏ । ଯଥା, ରଜା ସନ୍ନ୍ୟାସିକୁ ରୂପି ଦାନ ଦେଲେ ଏଠା-
ରେ ସନ୍ନ୍ୟାସି ଚତୁର୍ଥୀ । ତଦ୍ରୂପେ ନେବା କିମ୍ବା ନିର୍ଗତ ବଢ଼ନ୍ତ
ଉତ୍ପନ୍ନ ଇତ୍ୟାଦି ଅର୍ଥ ବୁଝାଇବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ମନୁଷ୍ୟବାଚକ
ସଂଜ୍ଞାରେ ଠାରୁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ସଂଜ୍ଞାରେ ରୁ ଅଦେଶ ହୋଇ

ଅପାଦାନ ହୁଏ । ଯଥା, ପିତା ମାତାଙ୍କଠାରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି ।
ମନରୁ ଅନିଷ୍ଟ ଚର୍ଚ୍ଚା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । କଦାପି କେବଳ ର ପ୍ରାନ୍ତରେ
ମଧ୍ୟରୁ ଲେଖା ଯାଏ ପୁଣି ଅତିମାନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଅଧିକରଣ
ଅପାଦାନର ରେ, ର ବଦଳରେ ନିକଟରେ, ନିକଟରୁ ଏହି ପ୍ରକାର
ଅଦେଶ ହୁଏ ।

୭ । କେବଳ ପୁସ୍ତକ କହିଲେ ସବୁ ପୁସ୍ତକକୁ ବୁଝାଇବ ମାତ୍ର
ଦେବଦତ୍ତର ପୁସ୍ତକ ଏହି କଥା ପ୍ରୟୋଗରେ ବିଶେଷ ବ୍ୟକ୍ତି
ଅର୍ଥାତ୍ ଦେବଦତ୍ତ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକ ତାହା ନୋଧ ହୁଏ
ଅତିଏବ ଶକ୍ତିକୁ ସମ୍ବନ୍ଧ ବୋଲି ଯାଏ । ଉଷା ବ୍ୟବହାରାନୁସାରେ
ଯାହାର ବସ୍ତୁ, ସେ ବସ୍ତୁର ନାମ, ଏ ଦୁହେଁ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ
ପରସ୍ପର ଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁହିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ଶବ୍ଦ ନ ଥିଲେ
ଶକ୍ତିର ରେଫ ଲେଖ ହୁଏ । ଯଥା, ଶକ୍ତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟ । ତାହା
ପୁସ୍ତକ । ଏବଂ ସମ୍ପର୍କରେ ଶକ୍ତିର ରେଫ ସବଦା ଲେଖ ହୁଏ ।

୮ । ଉପରେ ଏବଂ ଉପରେ ଏ ଦୁଇ ଉଷା ପଦର ଅର୍ଥ
ଅଧିକରଣ ବା ସପ୍ତମୀ ଅଭିପ୍ରେତ ହୁଏ । ଯଥା, ଦେବଦତ୍ତ ଘରେ
ଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ଘର ମଧ୍ୟରେ । କମ୍ପା ଶକ୍ତି ସିଂହାସନରେ
ବସିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ସିଂହାସନ ଉପରେ । ପ୍ରାଣିବାଚକ ଶବ୍ଦର
ଅଧିକରଣଠାରେ ଏହି ବରକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ସାମାନ୍ୟତାରେ ବୋଧ ହୁଏ ।

୯ । ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରତିସଂଜ୍ଞା ଉପର ବିଶେଷ ବିବେଚନା ଏଠାରେ
ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ହୋଇଅଛି କିନ୍ତୁ ବାକ୍ୟ ରଚନାରେ ଉନ୍ନତ ପ୍ରକାର
କ୍ରିୟା କେତେକ ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଗରେ କର୍ତ୍ତା, କର୍ମ, କରଣ
ଇତ୍ୟାଦି କାରକ ବ୍ୟାକରଣ ବିଧି ଉଷା ବ୍ୟବହାରୀନ ବିଶେଷ
ପ୍ରକାରେ ପ୍ରୟୋଗ ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ଏହି ସ୍ଥଳରେ ଲେଖିଲେ
ବିଳମ୍ବ ହୁଅନ୍ତା ମାତ୍ର ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଅନ୍ୟ ମିଳନ ପ୍ରକରଣ
ଦେଖିଲେ ଜଣା ଯିବ ।

ନବମ ପ୍ରକରଣ ।

ଲିଙ୍ଗରେବ ।

୧ । ସଂଜ୍ଞାର ତନି ଲିଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଂଲିଙ୍ଗ, ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଏବଂ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ । ପୁରୁଷବୋଧକ ସକଳ ପ୍ରାଣିବାଚକ ଶବ୍ଦ ଯଥା, ରାଜା, ପୁତ୍ର, ଗୁରୁ ଇତ୍ୟାଦି ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀବୋଧକ, ସେଇ ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ । ଯଥା, ରାଣୀ, କନ୍ୟା, ଭାରିଆ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ । ତତ୍ତ୍ୱିନ୍ ଅପର ଯାବନ୍ତ ଅଜାବ ବସ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ କୁଳ, ଦୟା, ମଣ୍ଡପ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ଜାଣିବ ।

୨ । କେତେକ ବିଶେଷ ସ୍ଥଳରେ ଏକ ଜାଗାୟୁ ମନୁଷ୍ୟ ବା ପଶୁ ବାଚକସଂଜ୍ଞା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଯୁଥକ୍ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ବୋଧ ହୁଏ । ଯଥା, ମାତା, ପିତା, ରାଜା, ରାଣୀ, ପୁତ୍ର, କନ୍ୟା, ଯୋଦୁଅ, ମହାଶୀ, ଶଶୁ, ଗାଈ ଇତ୍ୟାଦି । ପୁନର୍ବାର କେତେକ ପଶୁବାଚକ ସଂଜ୍ଞା ପୁଂ, ସ୍ତ୍ରୀ ଉଭୟ ଲିଙ୍ଗ ବୋଧକ ହେବାରୁ ତାହାର ବିଶେଷ ଲିଙ୍ଗ ଜ୍ଞାପନ ନିମନ୍ତେ ଅଣ୍ଡିର, ମାଈ ଏହି ଲିଙ୍ଗ ବୋଧକ ଶବ୍ଦ ସଂଯୁକ୍ତ କରିବାର ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ଯଥା, କୋକିଳ ଏ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ ନୋହିଲେ ଦୁଇ ଲିଙ୍ଗକୁ ବୁଝାଏ । ଅତଏବ ଅଣ୍ଡିର କୋକିଳ, ମାଈ କୋକିଳ ଅଥବା ସ୍ତ୍ରୀ କୋକିଳ ଏଭାବେ ବିଶେଷ କରା ଯାଏ ।

୩ । ମାତ୍ର ପୁରୁଷବୋଧକ ଅନେକ ଶବ୍ଦାନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣି ମତାନ୍ତର କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେହି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀବୋଧକ ହୁଏ ଅତଏବ ସେ ମତାନ୍ତର କେଉଁଠି ସ୍ଥଳରେ କି ପ୍ରକାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିବେଚନା କରିବାର ଅବଶ୍ୟକ ଅଟେ ।

୪ । ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଉନ୍ନତ ଜାତି ଅବା ବ୍ୟବସାୟବାଚକ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ଶେଷରେ ଅଣୀ, ଉଣୀ, ଣୀ, ଏ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ଲେଖିବା ଦ୍ୱାରା

ସେଠାରେ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵାସ୍ତ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ ମାତ୍ର ଏତଦ୍ ବରକ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ କିଏ କେଉଁଠାରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେବ ଏହି ବସ୍ତୁ ଅନୁସ୍ଥିତ ଯଥା, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ । କୁମ୍ଭାର କୁମ୍ଭାରଣୀ । ବଶିଷ୍ଠା, ବଶିଷ୍ଠାଣୀ । ଚଣ୍ଡାଳ, ଚଣ୍ଡାଳୁଣୀ ।

* । ସେହିଭାବେ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି କିମ୍ବା ବ୍ୟବସାୟବାଚକ ନ ହୋଇ କେତେକ ଅକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵାଲିଙ୍ଗରେ ଉଣୀ, ଅଣୀ ଅବେଶ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, ଠାକୁର, ଠାକୁରଣୀ । କାଲ, କାଲୁଣୀ । ବାଘ, ବାଘୁଣୀ ।

୭ । ଅକାରାନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତ ସବୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ସଂଜ୍ଞା ସ୍ଵାଲିଙ୍ଗରେ ଦୀର୍ଘ ଇକାର ପ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଯଦ୍ୟପି ପୁଂ ଲେଖିତ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି-ବାଚକ-ହୋଇ ନ ଥିବେ । ଯଥା, କୁକୁଡ଼ା କୁକୁଡ଼ା । ଖନା, ଖନା । ଘୋଡ଼ା, ଘୋଡ଼ା ଇତ୍ୟାଦି ।

୮ । ଏହିଭାବେ କେବଳ ଭାଷାରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵାଲିଙ୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରତି ଏ ନିୟମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ନାହିଁ ତଥାପି ଅନେକାନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସାଧୁ ଭାଷାରେ ମିଳେ, ଏହେତୁରୁ ତାହାର କିଂ ପ୍ରକାର ଲିଙ୍ଗ ରେଦ୍ ହୁଏ ଏହି ବସ୍ତୁ ଲେଖିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

୯ । ଆଉ ଉ ଏହି ତିନି ସ୍ଵରାନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତ ସବୁ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ସ୍ଵାଲିଙ୍ଗ ଜାଣିବ । ଯଥା, ଇନ୍ଦ୍ର ! । ଲଜ୍ଜା ! । ନୟା ! । ରୁ ! ଇତ୍ୟାଦି । କେତେକ ଶବ୍ଦ ଏଥିର ବ୍ୟତୀତ ତଥାପି ଏ ପ୍ରାପ୍ତ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଅଟେ ।

୧୦ । ଅକାରାନ୍ତ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ସଂଜ୍ଞା ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦ ସାଧାରଣଭାବେ ଅକାରାନ୍ତ ହୋଇ ସ୍ଵାଲିଙ୍ଗ ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, ଅଜ, ଅଜା । ବାଲ, ବାଳା । ଶୁଦ୍ର, ଶୁଦ୍ରା । ଅଧମ, ଅଧମା । ଉତ୍ତମ, ଉତ୍ତମା । ପ୍ରଗଣ, ପ୍ରଗଣା । ବୃଦ୍ଧ, ବୃଦ୍ଧା । ଦୀର୍ଘ, ଦୀର୍ଘା । କ୍ଷୀଣ,

କ୍ଷୀଣା । ଗାନ, ଗାନା ଇତ୍ୟାଦି । ତଥାପି କେତେକ ସ୍ଥଳରେ
ଇକାର ଅଦେଶ ହୁଏ ।

୧୦ । ଅନେକ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵୀତ୍ର ବୋଧାର୍ଥେ ଇପ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଇକାର
ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଯଥା, ଶ୍ରୀମତ୍, ଶ୍ରୀମତୀ । ରଗବତ୍, ରଗବତୀ ।
ନବ, ନବା, । ଦେବ, ଦେବୀ । ଚୈର, ଚୈତ୍ରୀ । ଗୌର,
ଗୌରୀ ।

୧୧ । ଯଦ୍ୟପି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ ଅଥଚ୍ ଇକାର କମ୍ପା ପୃକାରନ୍ତ
ହୋଇଥିବ ତେବେ ଇପ୍ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବରେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣ ସବୁ ଲେପ
ହୁଏ । ଏବଂ ଯେବେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ହଲନ୍ତ
ନକାର ହୋଇଥାଏ ତେବେ ହଲନ୍ତ ନକାର ପରେ ପ୍ରତ୍ୟୟ
ହୋଇ ସ୍ଵୀଲିଙ୍ଗ ହୁଏ । ଯଥା, କାରନ୍, କାରଣୀ । ନାଶିନ୍, ନାଶିନୀ ।
ଗର୍ଭିନ୍, ଗର୍ଭିଣୀ । ଗର୍ଭିନ୍, ଗର୍ଭିଣୀ । କାମିନ୍, କାମିନୀ ।
ଗାମିନ୍, ଗାମିନୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୨ । ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିବାଚକ ଏବଂ ପଶୁଜାତିବାଚକ ଯେତେ
ଶବ୍ଦ ଅକାରାନ୍ତ ହୋଇ ଥାନ୍ତି ସେ ଅକାର ପୂର୍ବରେ ପୃକାର ନ
ଥିଲେ ଏତାଦୃଶ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ସ୍ଵୀତ୍ର ଜ୍ଞାନ ଇକାର ଦ୍ଵାରା ପ୍ରତି-
ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା, ମୃଗ, ମୃଗୀ । ବ୍ୟାଘ୍ର, ବ୍ୟାଘ୍ରୀ । ରାଜହଂସ,
ରାଜହଂସୀ । ସିଂହ, ସିଂହୀ । ଦେବ, ଦେବୀ । କନ୍ୟା, କନ୍ୟା ।
ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ । ବାନର, ବାନରୀ । ମହିଷ, ମହିଷୀ । ମେଷ,
ମେଷୀ ।

୧୩ । ମାତ୍ର ଯଦ୍ୟପି ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଶବ୍ଦର ଅନ୍ତସ୍ଥିତ ଅକାର ପୂର୍ବ-
ରେ ପୃକାର ଥାଏ ତେବେ ସ୍ଵୀଲିଙ୍ଗରେ ଅକାର ଅଦେଶ ହୁଏ ।
ଯଥା, କ୍ଷତ୍ରିୟ, କ୍ଷତ୍ରିୟା । ବୈଶ୍ୟ, ବୈଶ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି । ତଥାପି ବୃତ୍ତ
ଏକ ଶବ୍ଦର ପୂର୍ବରେ ପୃକାର ଥିଲେହେଁ ଏନିୟମ ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ।
ଯଥା, ମନୁଷ୍ୟ, ମନୁଷୀ । ମତ୍ସ୍ୟ, ମତ୍ସୀ ।

୧୪ । ଅକ ଏହି ଶବ୍ଦାନୁ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ସଂଜ୍ଞା ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଅ
ବଦଳରେ ଇକାର ଆଦେଶ ହେବ । ଯଥା, ଗୋପାଳକ, ଗୋ-
ପାଳିକା । କାରକ, କାରିକା । ପାଚକ, ପାଚିକା । ବାଳକ, ବା-
ଲିକା । ନାୟକ, ନାୟିକା । ଗାୟକ, ଗାୟିକା ଇତ୍ୟାଦି । ମାତ୍ର
ଦ୍ଵାର ଏକ ସ୍ଥଳରେ ଏକପୁମ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ । ଯଥା, ଚଠକ,
ଚଠିକା ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୫ । ଇକାରାନ୍ତ ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝାଇବାବେଳେ ର ଲେପ
ହୋଇ ଇ ହୁଏ ଯଥା, କର୍ତ୍ତୃ, କର୍ତ୍ତ୍ରୀ । ଦାତୃ, ଦାତ୍ରୀ । ଧାତୃ, ଧାତ୍ରୀ ।
ହସ୍ତ, ହସ୍ତ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୬ । ଇକାରାନ୍ତ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ମିଶ୍ରିତ ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ଇକାର
ହସ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଯଥା, ଅଧିକାରୀ, ଅଧିକାରିଣୀ ।
ମିଥ୍ୟାବାଚୀ, ମିଥ୍ୟାବାଚିନୀ ।

ବିଶମ ପ୍ରକରଣ ।

ବିଶେଷଣ । ପ୍ରଥମେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ଅଗେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ ସେ ସଂଜ୍ଞାର
ଗୁଣ ସ୍ଵରୂପ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ ତାକୁ ଗୁଣାତ୍ମକ କି ଗୁଣବାଚକ
ବିଶେଷଣ କୋଲୁ । ଯଥା, ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ । ସୁନ୍ଦର ସ୍ତ୍ରୀ । ବୃହତ୍
ଘର । ଏସ୍ଥଳମାନଙ୍କରେ ସଂଜ୍ଞାର ଗୁଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍ତମତା, ସୌ-
ନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ବୃହତ୍ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ଦ୍ଵାରା ବୋଧ କରା
ଯାଏ । ଅତଏବ ଏତାଦୃଶ ଶବ୍ଦ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ କୋଲି
ଜାଣିବ ।

ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣର ଉପ କମ୍ପା ବଚନ ଅଥଚ ଭାଷା ଗୁଣା-
ତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ଯାହା ସଂସ୍କୃତରେ ମିଳେ ନାହିଁ ଏପ୍ରକାର ଗୁଣାତ୍ମକ
ବିଶେଷଣର ସାଧାରଣରୂପେ ଲିଙ୍ଗ ଚିହ୍ନ ନାହିଁ, ତଥାପି ସଂସ୍କୃତ

ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ଯାହା ଭାଷାରେ ବାହୁଲ୍ୟଭେଦେ ବ୍ୟବହାର ହୁଏନି ସେ ସକଳ ଶବ୍ଦର ପୁଂଲିଙ୍ଗଠାରୁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗକୁ ଯଥୋପଯୁକ୍ତଭେଦେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାକୁ ଅବଶ୍ୟକ ଅଛି ।

ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦର ଉପ ନାହିଁ ଇହା ପୂର୍ବରେ ଲେଖା ଅଛି ମାତ୍ର ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପଦାର୍ଥର ଗୁଣ ଇତ୍ୟାଦି ସେ ଶବ୍ଦ କହେ, ସେ ଯେବେ ଉକ୍ତ ନ ହୁଏ ତେବେ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରାପ୍ତ ଉପାନ୍ତର ହେବା ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ବାସ୍ତବ ସଂଜ୍ଞା ଭୁଲ୍ଲ ଜ୍ଞାନ ହେବ । ଯଥା, ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀର ଅଳଙ୍କାର । ଏଠାରେ ବିଶେଷ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ସୁନ୍ଦରୀର ଅଳଙ୍କାର ଏଠାରେ ଅନୁକ୍ରମେକେବଳ ଅଭିପ୍ରେତ ହୁଏ ଅତଏବ ସୁନ୍ଦରୀ ସଂଜ୍ଞା ବିଶେଷ୍ୟ ସମ୍ପାନ୍ନ ଉପ ହୁଏ । ଯଥା, ସୁନ୍ଦରୀ । ସୁନ୍ଦରୀକୁ । ସୁନ୍ଦରୀରେ ଇତ୍ୟାଦି । ଏତାଦୃଶ ସ୍ଥଳରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ବୋଧ ହୋଇ ବିଶେଷ୍ୟ ପରି ବଚନ ଲିଙ୍ଗ ଇତ୍ୟାଦିର ବିଶେଷ ଚିହ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରିବ ।

ଅନେକ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷ ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ସଂଜ୍ଞା ବିଶେଷ୍ୟ ଶବ୍ଦର ନିଷ୍ପନ୍ନ ବା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏନି । ତହିଁର ନିୟମ ତିରିଦି ବୋଲାଏ ଏବଂ ଏ ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ ମିଳିବ ।

ଯଦ୍ୟପି ସଂଜ୍ଞା ପୁଂଲିଙ୍ଗ ତେବେ ତାହାର ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ହେବ ଏବଂ ସଂଜ୍ଞା ଯଦ୍ୟପି ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ତେବେ ତାହା ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ହେବ । ଯଥା, ଯୁବା ପୁରୁଷ । ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ । ଧନବାନ୍ ରଜା । ଧନବତୀ ରାଣୀ । ଅନାଥ ପୁତ୍ର । ଅନାଥା କନ୍ୟା । ଦୂର୍ଦ୍ଦନ୍ତ ବ୍ୟାସ୍ର । ଦୂର୍ଦ୍ଦନ୍ତା ବ୍ୟାସ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଲିଙ୍ଗର ବିଶେଷ ନ କରି ଜାତିବାଚକ କୌଣସି ସଂଜ୍ଞାର ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ସେ ସାଧାରଣ ଲିଙ୍ଗ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ନୁହେଁ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ନୁହେଁ ପୁଂଲିଙ୍ଗ । ଯଥା, ଗୋରୁ, ପକ୍ଷୀ, ଜନ୍ତୁ, ଇତ୍ୟାଦି ।

ପ୍ରକାର ଲିଙ୍ଗ ଅନିଶ୍ଚିତ ସ୍ଥଳରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ଲିଙ୍ଗ ହେବ* ।

ଭାଷାରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ କ୍ଳୀବଲିଙ୍ଗ ଦୁହେଁ ସମାନ । ଯଥା, ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ, ଉତ୍ତମ ପୁସ୍ତକ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣର ଏହି ଏକ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣ ଜଣା ଯାଏ କି ସେ ଡର, ତମ କମ୍ପା ଭାଷାରେ ଅତ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଶବ୍ଦ ଯୋଗରେ ଦୂର ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପଦାର୍ଥ କମ୍ପା ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ପଦାର୍ଥର ପରସ୍ପର ଗୁଣ ଇତ୍ୟାଦିର ନ୍ୟୁନାଧିକ୍ୟ ଜ୍ଞାପନ କରାଏ । ଯଥା, ପ୍ରିୟ, ପ୍ରିୟତର, ପ୍ରିୟତମ । ପ୍ରିୟ କହିଲେ ଅର୍ଥ ସାଧାରଣ ହୁଏ । ପ୍ରିୟତର କହିଲେ ପ୍ରିୟର ଅଧିକ ପ୍ରିୟ ଯେ, ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟ ବୋଧ ହେବ । ଯଥା, ବନ୍ୟାରୀର ପୁଅ ପ୍ରିୟତର । ମାତ୍ର ପ୍ରିୟତମ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରିୟ ଯେ, ତାକୁ ବୁଝାଇବ । ଯଥା, ଏକ ଟୁଣି ପୁଅ ଶବ୍ଦ ମୂର୍ଖପୁଅଠାରୁ ପ୍ରିୟତମ । ଡକ୍ତର, ଶୁକ୍ର, ଶୁକ୍ରତର, ଶୁକ୍ରତମ । କୃଷ୍ଣ, କୃଷ୍ଣତର, କୃଷ୍ଣତମ । ଶୁଭ, ଶୁଭତର, ଶୁଭତମ । ଯୁବ, ଯୁବତର, ଯୁବତମ । ମାତ୍ର ପ୍ରିୟତର, ପ୍ରିୟତମ ଏ ପୁଂଲିଙ୍ଗବାଚକ, ତାହାର ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ପ୍ରିୟା, ପ୍ରିୟତରା, ପ୍ରିୟତମା ଇତ୍ୟାଦି ।

* ଯଦ୍ୟପି ଭାଷାରେ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦାନ୍ତେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗର ବିଶେଷ ଚିହ୍ନ ଲେଖିକାର ଶୁଦ୍ଧ ସମ୍ବୃତ୍ତିରୂପେ ଚଳେ ନାହିଁ ତଥାପି ଏ କେବଳ ଦୃଶ୍ୟର ବିଷୟ ଅଟେ ଅତଏବ ଏ ବ୍ୟାକରଣ ରଚନାକାରୀର ପରମର୍ଶ ଏହି କି ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ସଂଜ୍ଞା ସଙ୍ଗେ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ଆଦେଶ କରା ଯାଉ । ଉପରେ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ଉଦାହରଣ ଲେଖା ଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସଂଜ୍ଞା ଲିଙ୍ଗ ରେଦର ନିୟମ ପ୍ରାୟ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ଅତଏବ ତାହା ଦେଖିଲେ ଏ ବିଷୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣା ଯାଇ ପାରିବ ।

ମାତ୍ର ଶ୍ରେଣୀରେ ଏହିଭାବେ ହୁଏ । ଯଥା, ପ୍ରିୟ, ଅଧିକ ପ୍ରିୟ, ଅଧ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ । କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ ସଂଜ୍ଞାରେ ପଞ୍ଚମୀର ଠାରୁ ଭରକ୍ର ଯୋଗ କରି ଅଧିକ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଏହି ପ୍ରକାର ହେବ । ଯଥା, ଦେବଦତ୍ତଠାରୁ ଜଗଦୀଶ ଅଧିକ ଚତୁର, କିମ୍ବା ଜଗଦୀଶ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଚତୁର ।

ପୁନଶ୍ଚ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦରେ କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍, ଇନ୍ଦ୍ର ଏ ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟ ସଂଯୁକ୍ତ କରିବା ଦ୍ୱାରା ନ୍ୟୁନାଧିକ୍ୟ ଅର୍ଥ ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, ପ୍ରିୟ, ପ୍ରେୟସ୍, ପ୍ରେଷ୍ଠ । କନି, କନୟସ୍, କନିଷ୍ଠ । ଶ୍ରୀ, ଶ୍ରେୟସ୍, ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀଲିଙ୍ଗରେ ପ୍ରିୟା, ପ୍ରେୟସୀ, ପ୍ରେଷ୍ଠା ।

ପୁନଶ୍ଚ ସଂଖ୍ୟାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ମଧ୍ୟରେ ଗଣିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର, ପ୍ରଥମେ ସଂଖ୍ୟାନୁସାର ଯଥା,

ଏକ (୧), ଦ୍ୱି (୨), ତ୍ରି (୩), ଚତୁର (୪), ପଞ୍ଚ (୫), ଷଷ୍ଠ (୬), ସପ୍ତ (୭), ଅଷ୍ଟ (୮), ନବ (୯), ଦଶ (୧୦), ଏକାଦଶ (୧୧), ଦ୍ୱାଦଶ (୧୨), ତ୍ରୟୋଦଶ (୧୩), ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ (୧୪), ପଞ୍ଚଦଶ (୧୫), ଷୋଡ଼ଶ (୧୬), ସପ୍ତଦଶ (୧୭), ଅଷ୍ଟାଦଶ (୧୮), ଉନବିଂଶତି (୧୯), ବିଂଶତି (୨୦), ତ୍ରିଂଶତି (୩୦), ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ (୪୦), ପଞ୍ଚାଶତି (୫୦), ଷଷ୍ଠି ଅର୍ଥାତ୍ ଷାଠିଏ (୬୦), ସପ୍ତତି ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ତର (୭୦), ଅଶୀତି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଶୀ (୮୦), ନବତି ଅର୍ଥାତ୍ ନବେ (୯୦), ଶତି ଅର୍ଥାତ୍ ଶହ (୧୦୦), ସହସ୍ର (୧୦୦୦), ଅସ୍ତ୍ରୋତ୍ତ (୧୦,୦୦୦), ଲକ୍ଷ (୧୦୦,୦୦୦), ନିୟୁତ (୧୦୦୦,୦୦୦), କୋଟି (୧୦,୦୦୦,୦୦୦), ଅର୍ବୁଦ (୧୦୦,୦୦୦,୦୦୦), ମହା-ଅର୍ବୁଦ (୧୦୦୦,୦୦୦,୦୦୦), ଏବଂ ଇକାଦ ଏକ ସୁଦ୍ଧା ବୃଦ୍ଧିରେ ପଦ୍ମ, ମହାପଦ୍ମ, ଖଦ୍ଗ, ମହାଖଦ୍ଗ, ସଙ୍ଗୀ, ମହାସଙ୍ଗୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ କହିଲେ ସଂଖ୍ୟାରେ ଗୋଟିଏ । ଦଶ କହିଲେ ସଂଖ୍ୟାରେ ଦଶ ଗୋଟି ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ କ୍ରମାନୁସାର ଯଥା,
ପ୍ରଥମ, ଦ୍ଵିତୀୟ, ତୃତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ, ପଞ୍ଚମ, ଷଷ୍ଠ, ସପ୍ତମ, ଅଷ୍ଟମ,
ନବମ, ଦଶମ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମ କହିଲେ କ୍ରମିକ ଗଣନାରେ ଅନ୍ୟ ଯେ ସେ
ପ୍ରଥମ । ଦ୍ଵିତୀୟ କହିଲେ କ୍ରମିକ ଗଣନାରେ ପ୍ରଥମ ବାଦ ଦ୍ଵିତୀୟ ।
ଦ୍ଵିତୀୟ ବାଦ ତୃତୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏକାଦଶ ପ୍ରକରଣ ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ କ୍ରିୟାମୂଳକ ବିଶେଷଣ ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ କର୍ତ୍ତା ପଦର ସହବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ କର୍ତ୍ତା ପଦର
କ୍ରିୟାକୁ ବହେ ଏବଂ ବାକ୍ୟ ଅର୍ଥ ସମାପ୍ତ କରେ ତାକୁ କ୍ରିୟାମୂଳକ
ଅବା କ୍ରିୟାବାଚକ ବିଶେଷଣ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା, ବାଲକ ପଢ଼ୁ-
ଅଛି । ପଢ଼ା ଉଡ଼ୁଅଛି । ବାଲକର କ୍ରିୟା କି? ପଢ଼ିବାର । ଏବଂ
ପଢ଼ିର କ୍ରିୟା ଉଡ଼ିବାର, ଅତିଏବ ପଢ଼ୁଅଛି, ଉଡ଼ୁଅଛି ଏ ଦ୍ଵୟ
କ୍ରିୟାମୂଳକ ବିଶେଷଣ ।

କ୍ରିୟାମୂଳକ ବିଶେଷଣ ଦିନି ପ୍ରକାର ଅର୍ଥାତ୍ ସକର୍ମକ, ଅସକର୍ମକ
ଏବଂ ନୈମିତ୍ତିକ ଅଥବା ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ।

ପ୍ରଥମେ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା । ଯେଉଁ କ୍ରିୟାପଦର କର୍ମ କର୍ତ୍ତାଦ୍ଵାରା
ନିଷ୍ପତ୍ତ ହୋଇ ତାହାଠାରୁ ଅସାକ୍ଷାତ୍ ବା ଅଭିପ୍ରେତ ବ୍ୟକ୍ତି କି
ପଦାର୍ଥଠାରେ ବ୍ୟାପେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କର୍ମ
ଆକାଂକ୍ଷା କରେ ତାକୁ ସକର୍ମକ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା, ରାମଚନ୍ଦ୍ର
ରାବଣକୁ ଜୟ କଲେ । ଏଠାରେ 'ଜୟ କଲେ' ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା
ବୋଲି ଜାଣିବି କାରଣ କି କର୍ତ୍ତା ଯେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ଜୟକ୍ରିୟା
ରାବଣକୁ ବ୍ୟାପୁଅଛି, ରାବଣ ଯେ କର୍ମପଦ ତାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଅଛି ।
ତତ୍ତ୍ଵେ ପରମେଶ୍ଵର ଜଗତକୁ ସର୍ଜନା କଲେ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହିପରି

ଯେତେ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ତ୍ତା, ଯାହାଠାରେ କର୍ମ ବ୍ୟାପ୍ତ ଉତ୍ତର ପଦକୁ ଅଗ୍ରେ ଥର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଅନ୍ତି ତାକୁ ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା ଜାଣିବ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରକାର କ୍ରିୟାପଦକୁ ଅକର୍ମକ ବୋଲୁ । କର୍ତ୍ତାର କର୍ମ ଅନ୍ୟ କାହାର ଠାରେ ନ ବ୍ୟାପିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ରିୟାପଦ କର୍ମପଦକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କଲେ ଅକର୍ମକ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା, ଦେବଦତ୍ତ ଯାଉଅଛି, ବାଳକ ବସୁଅଛି । ଏହି ସକଳ କ୍ରିୟା ଅକର୍ମକ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ପୁନଶ୍ଚ ସକର୍ମକ ଅକର୍ମକ ଧାତୁରେ ଅକାର ସଂଯୋଗ କରିବା ଦ୍ଵାରା ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା, କର, ଏଧାତୁରେ ଆୟୁକ୍ତ କଲେ, 'କର' ଏପ୍ରକାର ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଆପେ ନ କରି ଅନ୍ୟକୁ କରାଇବାର ; ଉଦ୍ଘାର ନାମ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ ।

ଏହି ତିନି ପ୍ରକାରେ ଯାବନ୍ତ କ୍ରିୟାପଦ ବରକୁ । ମାତ୍ର ସକର୍ମକ କ୍ରିୟା ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ଏବଂ କର୍ମବାଚ୍ୟ । ତାହାର ଉଦାହରଣ ଏହି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜୟ କଲେ ଏଠାରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦ ପ୍ରଥମା ହୋଇ କ୍ରିୟାପଦ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ତ କରେ । ଭାଷାରେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ କ୍ରିୟାର ନିହିତ 'କର' ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ପୁଲରେ କର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ସେଠାରେ କ୍ରିୟାପଦ ପ୍ରାୟ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ ଜାଣିବ । ମାତ୍ର କର ବ୍ୟତିରେକେ ମଧ୍ୟ କେତେକ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ କ୍ରିୟା ମିଳେ ।

ରାବଣ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପରାସ୍ତ ହେଲା, ଏଠାରେ ପ୍ରକୃତକର୍ତ୍ତା ତୃତୀୟା ହୁଏ ପୁଣି ପରାସ୍ତ ହେଲା ଯେ କ୍ରିୟାପଦ ସେ କର୍ମବାଚ୍ୟ । ଯଥା, ମାରା ଯାଉଅଛି । ଯାଠ ହେଉଅଛି ଉଦ୍ୟାବ । ଯେଉଁ ପୁଲରେ 'ହୋ' 'ଯା' ପ୍ରୟୋଗ ହୁଅନ୍ତି ସେଠାରେ କ୍ରିୟା କର୍ମବାଚ୍ୟ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

କ୍ରିୟାର ତିନି କାଳ ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପକାଳ, ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ, ଭବି-

ସ୍ୟଦ୍ବିକାଳ । ଯେଉଁ ଡିଫିରା ଘୃଣ କୌଣସି ସମୟରେ ନିଷ୍ପତ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି ସେ ରୂପକାଳ । ଯଥା, ଶ୍ରମ ଯାଇଥିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଅତୀତ କୌଣସି ସମୟରେ ଯାଇଥିଲା । ସେ ରୂପକାଳ ସମୟାନୁସାରେ ପ୍ରଥମ ହେବାର ଦାହାର ବିବେଚନା ପ୍ରଥମେ ହେବାର ଉକ୍ତି । ସେ ରୂପକାଳରେ ଛୁ ଶ୍ରେଣୀ ଜଣା ଯାଏ ।

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଅନିଶ୍ଚିତ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରଲ
- ୨ ଶ୍ରେଣୀ । ଦୂରସ୍ଥ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥିଲା
- ୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିକଟ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରିଅଛି
- ୪ ଶ୍ରେଣୀ । ଅନୁମାନିକ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥିବ
- * ଶ୍ରେଣୀ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥାନ୍ତା
- ୬ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ରୂପକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥାଏ

ଡିଫିରା ଅର୍ଥମ୍ଭର ସମାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ କାଳ ତାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ବୋଲା ଯାଏ । ସେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଛୁ ଶ୍ରେଣୀ ।

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଅନିଶ୍ଚିତ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଯଥା ସେ ମାରେ କି ମାରଇ
- ୨ ଶ୍ରେଣୀ । ଦୂରସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥିଲା
- ୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିକଟ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ* ଯଥା ସେ ମାରୁଅଛି
- ୪ ଶ୍ରେଣୀ । ଅନୁମାନିକ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥିବ
- * ଶ୍ରେଣୀ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥାନ୍ତା
- ୬ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ଯଥା ସେ ମାରୁଥାଏ

ଯେଉଁ କାଳରେ ଡିଫିରା ହେବ ସେଇ କାଳକୁ ଭବିଷ୍ୟତକାଳ ବୋଲୁ ।

* କମ୍ପା ଉପସ୍ଥିତ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ।

ଭବିଷ୍ୟକାଳରେ ଚାହିଁ ଶ୍ରେଣୀ ।

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ ଯଥା ସେ ମାରିବ
 ୨ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତ ଯଥା ସେ ମାରିଥିବ
 ୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିତ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ ଯଥା ସେ ମାରିଥବ
 ୪ ଶ୍ରେଣୀ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ ଯଥା ସେ ମାରିନ୍ତା

ଏଭାସେ କ୍ରିୟାପଦର ବିକାଳରେ ଷୋଡଶ ଶ୍ରେଣୀ ।

ଏତଦ୍ୟନ୍ତରେକେ କ୍ରିୟାପଦ ଦ୍ଵାରା ଅଜ୍ଞା ଦୟା ଗଲେ କ୍ରିୟା-
 ପଦକୁ ଅଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ଯାଏ । ସେ ଅଦ୍ୟରେ ତିନି ଶ୍ରେଣୀ
 ଏବଂ କେବଳ ପ୍ରଥମ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷରେ ଅଦେଶ୍ୟ ହୁଏ ।

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଶୁଦ୍ଧ ଅଦେଶ୍ୟ ଯଥା ମାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମାର
 ୨ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ଅଦେଶ୍ୟ ଯଥା ମାରିଥାଅ
 ୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିତ୍ୟ ଅଦେଶ୍ୟ ଯଥା ମାରିଥାଅ

ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାର୍ଥନା କମ୍ପା ଅନୁମତି ବୋଧ ହୁଏ ତେତେ-
 ବେଳେ କ୍ରିୟାପଦକୁ ଅନୁମତିର୍ଥ ବୋଲି ଯାଏ । ତହିଁରେ ତିନି
 ଶ୍ରେଣୀ,

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଶୁଦ୍ଧ ଅନୁମତିର୍ଥ ଯଥା ସେ ମାରୁ
 ୨ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ଅନୁମତିର୍ଥ ଯଥା ସେ ମାରିଥାଉ
 ୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିତ୍ୟ ଅନୁମତିର୍ଥ ଯଥା ସେ ମାରିଥାଉ

ମାତ୍ର ଅଦେଶ୍ୟ ଅନୁମତିର୍ଥ ପୃଥକ୍ ନ କର ଏକଟି ଲେ-
 ଶିବାର ଶୁଦ୍ଧ ଅଛି ଅତଏବ ପଶ୍ଚାତ୍ କ୍ରିୟାଶବ୍ଦ ସାଧନରେ
 ଅଦେଶ୍ୟ ଅନୁମତିର୍ଥ ଏକଟି ଲେଖା ଯାଇଅଛି ।

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଯେ କ୍ରିୟା ପ୍ରାପ୍ତି ବିକାଳ ଧାରାନ୍ତସାରେ ଉପାନ୍ତର
 ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ଏତାଦ୍ଵାରା କ୍ରିୟା ଧାତୁର କେତେକ ନାନାବିଧ

ଅର୍ଥର ଅବ୍ୟୟ କ୍ରିୟା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସେ ସବୁ ଶବ୍ଦ କ୍ରିୟାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏବଂ କ୍ରିୟା ସଙ୍ଗେ ବଦରଣ କରିବା ଯୋଗ୍ୟ ।

କର ଧାତୁର 'କରିବାକୁ' ଏହି ଅବ୍ୟୟ କୃଦନ୍ତ ମିଳେ । ଏ ଅବ୍ୟୟ କ୍ରିୟା ଅଜ୍ୟାଜ୍ୟ କ୍ରିୟାପଦ ଅନ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ ବାହୁଲ୍ୟରୂପେ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଇହାର ନୈମିତ୍ତିକ ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, ଦେବଦତ୍ତ ଯିବାକୁ ଚାହେ । ଦେଖିବାକୁ ଯାଇଥିଲା ଇତ୍ୟାଦି* ପ୍ରଳରେ ଯିବା ପାଇଁ କି ଯିବା ନିମନ୍ତେ ଦେବଦତ୍ତର ବାସ୍ତା ଅଛି ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ ଅତଏବ ଏ କୃଦନ୍ତକୁ ନୈମିତ୍ତିକ କୃଦନ୍ତ କହିଁ ।

ସୁନବାର କର ଧାତୁରେ ଇକାର ଯୋଗ କଲେ ଅସମାଧିକା-କ୍ରିୟା ଯାହାକୁ ବୋଲି ଯାଏ ତାହା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା, ବାଳକେ ପାଠ ପଢ଼ି ଶ୍ରୀତା କରିବାକୁ ଗଲେ । 'ପଢ଼ି' ଏହି ଶବ୍ଦ ଭୂତକାଳର ଅସମାଧିକା କ୍ରିୟା ହେତୁ କି ପରବର୍ତ୍ତୀକ୍ରିୟା ଯାହା ସଙ୍ଗେ ଏ କୃଦନ୍ତକାରକର ଅନ୍ୟ ଶୌରୀଅଛି ତାହାର କାଳ ପୂର୍ବରେ ଏ କୃଦନ୍ତର କାଳ ଅଭିପ୍ରେତ ହୁଏ ।

ସୁନଶୁ ଇଂ ଏଥିରେ ନିତ୍ୟ ଅସମାଧିକାକ୍ରିୟା ହୁଏ । ଯଥା, ତାକୁ ପ୍ରହାର କରି ପ୍ରାଣ ନାଶ କଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନଃ ପ୍ରହାର କରିବାର ପ୍ରାଣ ନାଶ କଲା ଏ ଅର୍ଥ ଅବେଶ ହୁଏ ।

ଉ ପ୍ରତ୍ୟୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାଧିକା ହୁଏ । ଯଥା, ପଥରେ ଯାଉଁ ବ୍ୟାପ୍ର ଦେଖିଲୁଁ । ଏବଂ ନିତ୍ୟବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାଧିକା । ଯଥା, ପଥରେ ଯାଉଁ ଦେଖିଲୁଁ ।

* ସଂସ୍କୃତରେ ଏଥିର ଉଦାହରଣ ଏହି ପ୍ରକାର । ରାଧାତୁର ଶବ୍ଦରୁ ଗନ୍ନଧାତୁର ଗନ୍ତୁ । ଯଥା, ଅହଂ ଗନ୍ତୁମିଚ୍ଛାମି । ଇଚ୍ଛତ ପକ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅନ୍ତର 'ଇଲେ' ଏହି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଯଥା, ବାଲୁକାଳରେ ବନ୍ଦୀରାସ କରଲେ ନିପୁଣ ହେବ କିମ୍ବା ସ୍ୱକୃଷ୍ଟି ହୋଇଲେ ସୁସଜ୍ୟ ହେବ ।* ଏହି ସ୍ଥଳ-ମାନଙ୍କରେ କରଲେ, ହୋଇଲେ ଏ ଦୂର ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ହିଁ । ସେଥିରେ ତିନି ଶ୍ରେଣୀ । ଯଥା,

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । ଶୁଦ୍ଧ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ଯଥା କରଲେ
୨ ଶ୍ରେଣୀ । ସମାପ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ଯଥା କରଥିଲେ
୩ ଶ୍ରେଣୀ । ନିତ୍ୟ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ଯଥା କରୁଥିଲେ

ପୁନଃ ସମାପ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମ କୃଦନ୍ତ । ଯଥା, କୃତ, କ୍ରୀତ ଇତ୍ୟାଦି । ଯାହା ଭାଷାରେ କର, କରା ଏହିରୂପ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ ।

ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ସାଂଜ୍ଞିକ ଅର୍ଥାତ୍ ସଂଜ୍ଞାହିତ୍ୱ ଯାହାକୁ ବୋଲି ଯାଏ । ତହିଁରେ ତିନି ଶ୍ରେଣୀ । ଯଥା,

- ୧ ଶ୍ରେଣୀ । କରବାର କରବାରେ କରବାର
୨ ଶ୍ରେଣୀ । କରୁଥିବାର କରୁଥିବାରେ କରୁଥିବାର
୩ ଶ୍ରେଣୀ । କରୁଥିବାର କରୁଥିବାରେ କରୁଥିବାର

ଦ୍ୱାଦଶ ପ୍ରକରଣ ।

ହିତ୍ୱାତ୍ପର ବିଶେଷ ବବେଚନା ।

ପୂର୍ବରେ ବିକାଳ ଧାରା ଲେଖା ଯାଇଅଛି ଏଠାରେ କାହାର କି ଅର୍ଥ ଏବଂ କିଏ କେଉଁଠାରେ ପ୍ରୟୋକ୍ତବ୍ୟ ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ବବେଚନା କରବାର ଉଚିତ ।

* କରଲେ, ହୋଇଲେ ଭାଷାରେ କଲେ, ହେଲେ ଏୟମ ସଂକ୍ଷେପ କରି ଉକ୍ତ ହୁଏ ।

ପ୍ରଥମେ ଭୂତକାଳର ଛୁ ଶ୍ରେଣୀ ।

ଶ୍ରେଣୀ । କଲୁ, କଲ, କଲ । ଏବଂ ତିନି ଶ୍ରେଣୀ କରିଅଛୁ, କରିଅଛୁ, କରିଅଛୁ ।

ଯେମନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ କରୁ ଅନନ୍ତର ତତ୍ପ୍ରାୟ ଏହି ଭୂତକାଳରେ କଲୁ କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାୟ ଅନନ୍ତର ଜଣା ଯାଏ । ମାତ୍ର ଏ ଶ୍ରେଣୀ ଏବଂ ତିନି ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ କରିଅଛୁ ଇତ୍ୟାଦି ଦୃଷ୍ଟି ଏକାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର ହୁଅନ୍ତୁ ତଥାପି କରିଅଛୁ ଇତ୍ୟାଦି କାଳ ନିକଟ ବୋଧ ହୁଏ । ଯଥା, ସେ ଅପଣା ପୁଅକୁ ମାରୁଅଛୁ ଏହି ପ୍ରକାର ଉକ୍ତିର ବୋଧ ହୁଏ କି ଏହିକ୍ଷଣି କମ୍ପା ନିକଟରେ ମାରବା ହିଁ । ସମାପ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ସେ ଅପଣା ପୁଅକୁ ମାରୁଲା କମ୍ପା ମାରୁଲା ଏଥିର କାଳର ନିକଟତା ବା ଦୂରତା ବ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । କୌଣସି ସମୟରେ ମାରୁଲା, ଏଭାବେ ନିକଟ, ଦୂର ଉତ୍ତରାଳରେ ମାରୁଲା ଅବେଶ ହୋଇ ପାରେ । ଯଥା, ଏହିକ୍ଷଣି ମାରୁଲା କମ୍ପା ପ୍ରାତଃକାଳେ ମାରୁଲା ବା କାଲି ମାରୁଲା ଅଥବା ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ମାରୁଲା ।

ସୁନବାର ଶୀଘ୍ର ଆସି ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍ତରରେ ଗଲୁ ଏଠାରେ ରବି-ଷ୍ୟାକାଳର ଅର୍ଥ ଅବେଶ ହେଉଅଛି । ଅତଏବ ଏହି ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀର କାଳ ଅନନ୍ତର । ଏବଂ ତିନି ଶ୍ରେଣୀର କାଳ ନିକଟ ବୋଧ ହୁଏ ଏହେତୁର ଏହି ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ନିକଟ ବା ସାମାନ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୋଲି ଏ ଅର୍ଥ ସଂସ୍କୃତର ଅଦ୍ୟତନ ଅଜ୍ଞାତ କାଳ ସମାନ । ହେତୁ କି ଅଦ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଜ୍ଞାତ ଭାବରେ ଯେଉଁ ହିଁ ହୋଇ ଥାଏ ତତ୍ପ୍ରାୟରେ ଏହି ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରୟୋଗ ହେବ ।

ସୁନବାର ଏହି ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଭୂତକାଳ ବୋଲି ଯାଏ । ଏବଂ କେତେବେଳେ ବିଶେଷ କାଳ ସଙ୍ଗେ ତାହାର ସମ୍ପର୍କ ନ ଥାଏ । ଯଥା, ଜନ୍ମାବଧି ମାତା ପିତା ତୁମ୍ଭ ସେବା ଅର୍ଥ ପ୍ରତିପାଳନ କରି-

ଅଛନ୍ତି ଅଜ୍ଞ କି ସେମାନଙ୍କୁ ଡାକ କରବ? ଏଠାରେ ଜନ୍ମାବଧି
ଅଜ୍ଞ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଯେଉଁ କାଳ ଅଜ୍ଞତ ହୋଇଅଛୁ ତାହା ସହିତ
ଏ ତୁମ୍ଭାପୁ ଶ୍ରେଣୀ ଅଦେଶ ହୁଏ ।

୨ ଶ୍ରେଣୀ । କରୁଥିଲୁ, କରୁଥିଲୁ, କରୁଥିଲୁ ।

ଏହି ଦୂରସ୍ଥ ଭୂତ । ଯଥା, ବ୍ୟାପ୍ତ କହୁଅଛୁ ପୁଣ୍ୟରେ ଅମ୍ଭେ
ଗୋରୁ ମନୁଷ୍ୟ ମାରିଥିଲୁ ଇତ୍ୟାଦି । ବୈଦାୟଗରେ ଶ୍ରୀମ ଅବ-
ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଅନେକ ଅଲୌକିକ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ।
ସଂସ୍କୃତରେ ଏହି କାଳର ନାମ ପରୋଷ ।

୩ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିଥିବୁ, ମାରିଥିବ, ମାରିଥିବ ।

ଏ ଅନୁମାନକ ଭୂତ ହେତୁ କି ମାରିଥିବ କହିଲେ ସନ୍ଦେହ କି
ଅନୁମାନ ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବଦତ୍ତକୁ ମାରିଥିବ
ଅର୍ଥାତ୍ ନିଶ୍ଚୟ କରି କହି ନ ପାରୁ ମାତ୍ର ଅନୁମାନ କରୁଅଛୁ
କି ଦେବଦତ୍ତକୁ ମାରିଥିଲା । ମାରିବା କ୍ରିୟା ନିଶ୍ଚୟରୂପେ ସ୍ମରଣ
ବା ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ହୋଇ ନ ଥାଏ ରବିସ୍ୟାହାଳରେ ମାରିଥିବ
ପ୍ରତ୍ୟୋଗ ହେଲେ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ବୋଧ ହୁଏ, ତାହା ଉଚିତ ସ୍ଥଳରେ
ବିବେଚନା ହେବ ।

୪ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିଥାନ୍ତୁ, ମାରିଥାନ୍ତୁ, ମାରିଥାନ୍ତୁ ।

ଏହି ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀର ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପାଇଁ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ
ଅନ୍ୟ କ୍ରିୟାର ଅପେକ୍ଷା ଥାଏ ଅଥଚ ତତ୍ପର କର୍ତ୍ତା ପଦର ଶକ୍ତି
କମ୍ପା ଉଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ ହୁଏ । ଏ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥରେ ଯେବେ, ତେବେ
ଏ ଦୂର ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ଅଭିପ୍ରେତ । ଯଥା, ଯେବେ ବାଲୁକାଳ-
ରେ ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ କରି ଥାନ୍ତୁ ତେବେ ବୃଦ୍ଧକାଳରେ ଏତେ
ଜ୍ଞେଷ୍ଠ ପାଇଁ ନ ଥାନ୍ତୁ । ସେ ଯେବେ ମାରିଥାନ୍ତୁ ତେବେ ଅମ୍ଭେ
ମାରିଥାନ୍ତୁ । ଏହି ସମ୍ଭାବ୍ୟ କ୍ରିୟା ତନି କାଳରେ ତନି ପ୍ରକାର ।
ଯଥା, ଭୂତକାଳରେ ମାରିଥାନ୍ତୁ, ମାରିଥାନ୍ତୁ, ମାରିଥାନ୍ତୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନକାଳରେ ମାରୁଥାନ୍ତୁ, ମାରୁଥାନ୍ତୁ, ମାରୁଥାନ୍ତା । ରବି-
ଷ୍ୟକାଳରେ ମାରନ୍ତୁ, ମାରନ୍ତୁ, ମାରନ୍ତା । ଯେବେ, ତେବେ ଏ
ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ମାରୁଥାନ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି
ପ୍ରୟୋଗ ହେବ । ମାତ୍ର ଏହି ସମ୍ଭାବନା ଅର୍ଥରେ ଯେବେ, ତେବେ
ପ୍ରୟୋଗ ନୋହିଲେ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପରେ ମାର-
ଥଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନରେ ମାରୁଥିଲେ, ରବିଷ୍ୟକାଳରେ ମାରୁଲେ
ଅଦେଶ ହେବ ।

୬ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିଥାଉ, ମାରିଥାଅ, ମାରିଥାଏ ।

ଏହି ଛୁ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦାହରଣ ଏହି । ସେ ଅପଣା ସ୍ତ୍ରୀକୁ
ମାରିଥାଏ, ଏଠାରେ ଅତୀତକାଳର ବ୍ୟବହାରକୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଥିଲା
ପ୍ରାୟ ବକ୍ତା କହୁଅଛନ୍ତି । ମାରି କରି ଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ଗଲା କୌଣସି
ବିଶେଷ ସମୟରେ ସେହିକ୍ଷଣେ ମାରିବା କ୍ରିୟା ସମାପ୍ତ ହୋଇ-
ଥିଲା ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନକାଳର ଛୁ ଶ୍ରେଣୀ ।

୧ ଶ୍ରେଣୀ । ମାର, ମାରି, ମାରେ, କମ୍ପା ମାରଇ ।

ମାର ଏହି ପ୍ରକାର ଉକ୍ତିର କାଳର ନୈକୈଷ୍ଠ୍ୟ କମ୍ପା ଦୂରତ୍ୱ
ନିଶ୍ଚୟରୂପେ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଥା, ପ୍ରାତଃକାଳେ ଉଠି ଅମ୍ଭେ
ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ଅଶୁଗ୍ରହ ସ୍ମରଣ କର, ଯେ ଅଳଙ୍କାର ନିନ୍ଦା
ସମୟରେ ରକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତୁ । ଏବଂ ଏ ବେଦନାର ଉପଶମ ନୋ-
ହିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୟା ଭୋଜନ ନ କର । ପୁଣି ସେ ଅପଣା ପୁତ୍ର-
ବସ୍ତ୍ରା ସ୍ମରଣ କରି ଦାନଦୁଃଖୀ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଭିଶପ୍ତ କୃପାଭାବରେ
ଅନାଏ ଅଉ ସେମାନଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ଉପକାର କରେ । ଏହି ତିନି
ଉଦାହରଣରେ କର, କର, ଅଉ କରେ ଏତନ କ୍ରିୟାର କାଳ
ଅନିଶ୍ଚିତ । ବରଂ ପ୍ରାତଃକାଳେ ଉଠି ଅମ୍ଭେ ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ

ସ୍ମରଣ କରୁ, ଏଥିରୁ ଏହି ଅମୂର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଅଟେ ବୋଲି
ବୋଧ ହୁଏ । ଅତଏବ ଏହି ସ୍ଥଳରେ କାଳ ଅନିଶ୍ଚିତ ।

୨ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରୁଅଛୁ, ମାରୁଅଛୁ, ମାରୁଅଛୁ ।

ଏଥିରୁ ନିକଟ ଅର୍ଥାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ବର୍ତ୍ତମାନାର୍ଥ ଅନାପ୍ୟାସରେ
ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, ସେ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ପାଠ କରୁଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପାଠର
କ୍ରିୟା ସମାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ହେଉଅଛି ।

ପୁନର୍ବାର ଏ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଉଦାହରଣ ସାମାନ୍ୟ ଅର୍ଥ ହୁଏ ।
ଯଥା, ତୁମ୍ଭେ କେତେବେଳେ ଯିବ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଉତ୍ତରରେ ଅମ୍ଭେ
ଏହିକ୍ଷଣି ଯାଉଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗମନ ନ କରି
ଅସନ୍ତା ଅତି ସମାପ୍ତକାଳରେ ଯିବ ବୋଲି କହୁଅଛୁ ।

୩ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରୁଥିଲୁ, ମାରୁଥିଲୁ, ମାରୁଥିଲୁ ।

ଏ ଦୂରସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ କମ୍ପା ଅଜ୍ଞାତ କି ଗଲା କାଳର ବର୍ତ୍ତମାନ ।
ଯଥା, ଦୂର ପ୍ରବେଶ ହେବାବେଳେ ରଜା ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍
ଦୂର ପ୍ରବେଶିବା ସମୟରେ ରଜାଙ୍କ ଯାତ୍ରା କରିବା କ୍ରିୟା ସମାପ୍ତ
ନ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲା ଏହି ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୋଧ ହୁଏ ।

୪ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରୁଥିବୁ, ମାରୁଥିବ, ମାରୁଥିବ ।

ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଭୂତକାଳ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀର ସମାନାର୍ଥ,
କେବଳ ଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଭୂତ ।

୫ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରୁଥାନ୍ତୁ, ମାରୁଥାନ୍ତୁ, ମାରୁଥାନ୍ତୁ ।

ଏ ଶ୍ରେଣୀ କାଳରେବରେ ଭୂତକାଳର ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ସମାନ ।

୬ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରୁଥାଉ, ମାରୁଥାଅ, ମାରୁଥାଏ ।

ଏ ଶ୍ରେଣୀର ଅର୍ଥ ଅଜ୍ଞାତକାଳକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ ତଥାପି ମାରୁଥିଲୁ
ଯେଉଁସେ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ସେହିଭାବେ ଏ ଶ୍ରେଣୀ
ବର୍ତ୍ତମାନ । କରୁଥାଉ କହନ୍ତେ, ପୂର୍ବରେ ଅମୂର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର
ଥିଲା ଏହି ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ଯାଏ । ଯଥା, ଯୁବା କାଳରେ ଶତ୍ରୁ

ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରୁଥାଉଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଅସମର୍ଥ
ହୋଇଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁଦ୍ଧକାଳରେ ଶତ୍ରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର
ଅମ୍ଭର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଥିଲା ।

କିମ୍ବା, ସେ ପ୍ରହାର କରୁଥାଏ ଅମ୍ଭେ କହିଲୁଁ, ରେ ଦୁର୍ଗମ୍ଭୀ
ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଅର୍ଥର ଅଭିପ୍ରାୟ ନାହିଁ ।
କେବଳ ପୁରାକାଳର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଶତ କୌଶଳ ସମ-
ୟରେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରହାର କରୁଥିଲା ଅମ୍ଭେ ସେଠାରେ ଉପ-
ସ୍ଥିତ ଥାଉଁ, କହିଲୁଁ ରେ ଦୁର୍ଗମ୍ଭୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦୁର୍ଗମ୍ଭୀରେ ରବିଷ୍ୟହାଳର ଚାରି ଶ୍ରେଣୀ ।

୧ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିବୁଁ, ମାରିବ, ମାରିବ ।

ଏ ଶୁଦ୍ଧ କିମ୍ବା କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନନ୍ତର ରବିଷ୍ୟହ । ଯଥା,
ସେ ଜଳଜତା ଯିବ । ଅର୍ଥାତ୍ ଅଗାମି କୌଶଳ କାଳରେ ଯିବ ।
ସିଦ୍ଧାକାଳ ନିକଟ ଅଛି କି ଦୂର ଅଛି ଏବିଷୟ ଅନନ୍ତର ।

୨ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିଥିବୁଁ, ମାରିଥିବ, ମାରିଥିବ ।

ମାରିଥିବୁଁ, କି ମାରିଥିବ ଏଠାରେ ଅଗାମି କୌଶଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ
ମାରିବା କ୍ରିୟାର ସମାପ୍ତି ଅବେଶ ହେଲା । ଯଥା, ବାର୍ତ୍ତା ପହଞ୍ଚିବା
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଥିବ ଅର୍ଥାତ୍ ବାର୍ତ୍ତା ପହଞ୍ଚିବା ଅପେ-
କ୍ଷାରେ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରିଥିବ ।

୩ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିଥିବୁଁ, ମାରିଥିବ, ମାରିଥିବ ।

ମାରିଥିବ ଏଠାରେ ଅଗାମି କାଳ ସହିତ କ୍ରିୟାର ପୌନଃପୁନ୍ୟ
ଅଥବା ନିତ୍ୟତା ପ୍ରଜାତ ହୁଏ । ଏହେତୁର ଏ ନିତ୍ୟ ରବିଷ୍ୟହ
ବୋଲାଏ ।

୪ ଶ୍ରେଣୀ । ମାରିବୁଁ, ମାରିବୁଁ, ମାରିବୁଁ ।

ମାରିବୁଁ ଏହି ସ୍ଥଳରେ ମାରିବା କ୍ରିୟା ସମାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ

ପୁଣି ଅନ୍ୟ ପୁରସ୍କୃତ ହିସାବ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ସମ୍ଭାବନା ହୁଏ ।
 ଅଉ ଯେବେ, ତେବେ ଏ ଦୂର ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ସହକର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ
 ବ୍ୟବହାର ହୁଏ, ଯଥା, ଯେବେ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦି ଅଉ ସୁଗୁଣ୍ୟ ହୁଅନ୍ତା
 ତେବେ ସୁରୁଷ ହୁଅନ୍ତା । ଏଥି ସ୍ବକାଶେ ଇହାକୁ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ରବି-
 ଷ୍ୟହ ବୋଲି ଯାଏ ।

ରବିଷ୍ୟହକାଳର ଉପର ଲେଖିତ ଗୁର ଶ୍ରେଣୀ ଉତ୍ତମ ପୁରୁ-
 ଷର ଅନ୍ତ ଉକାର ପରବର୍ତ୍ତରେ ଅକାର ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଯଥା,
 ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ମାରିକୁଁ କି ମାରିବା । ଦ୍ବିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ମାରିଥିକୁଁ କି
 କରିଥିବା ଇତ୍ୟାଦି ।

କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆଜ୍ଞା ହେଲେ ଅଥବା କରାଇ
 ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ହେଲେ ହିସାପଦକୁ ଅଦେଶ୍ୟ ବା ପ୍ରାର୍ଥ-
 ନାୟ ବୋଲି ଯାଏ । ମାତ୍ର ଅଦେଶ୍ୟର ଭାବ କେବଳ ମଧ୍ୟମ
 ଭୂତାୟ ପୁରୁଷରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଯଥା, ଅମ୍ଭେ ମାରୁଁ କି ଇତର
 ଭାଷାରେ ମୁଁ ମାରଇଁ ଏ ଅଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ ପ୍ରାର୍ଥନାୟ । କିନ୍ତୁ ମାର
 କଲେ ଆଜ୍ଞା ଅର୍ଥ ଅଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା, ସେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମାର ।
 ଏତଦ୍ବିଷୟର କୃଦନ୍ତ କାରକର ଯାହା ପୂର୍ବରେ ବିପ୍ରାର କରି
 ଲେଖା ଯାଇଅଛି ଏଠାରେ ତହିଁର ବିଶେଷ ବିବେଚନା ଅନା-
 ବଶ୍ୟକ । ଏତଦ୍ବି ମାତ୍ର ସ୍ବରଣ କରିବ ଯେ ଶୁଦ୍ଧ ଅଦେଶ୍ୟରେ
 ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ କାରକ ଅର୍ଥାତ୍ ମାର, ଧର, ପଡ଼ ଇତ୍ୟାଦି ଇହାକୁ
 ଭାଷା ହିସାବ ଧାତୁ ବୋଲି ଜାଣିବ । ତାହାର କାରଣ ୪୯
 ପୃଷ୍ଠରେ ଅନ୍ବେଷଣ କଲେ ମିଳିବ ।

ବିଦ୍ୟୋଦୟ ପ୍ରକରଣ ।

କ୍ରିୟାପଦର ବରକ୍ତି ।

ବ୍ୟାକରଣରେ ଯାହାକୁ ସହକାରୀ କ୍ରିୟା ବୋଲି ଯାଏ ତାହା ବ୍ୟାକରଣେ ଅନେକ କ୍ରିୟା ବର୍ଗେଷ୍ଠରେ ବହୁତ ସଂସ୍କୃତ କ୍ରିୟାପଦ ସାଧନ ହୋଇ ନ ପାରିବ । ଏ ସହକାରୀ କ୍ରିୟାପଦର ଧାତୁ ସଂସ୍କୃତରେ ଅସ୍, ଭୁ, କୁ ଇତ୍ୟାଦି । ତହିଁର ଗ୍ରାସାରେ ଅଛୁ, ହେଉ, କର, ଏହି ପ୍ରକାର ସହକାରୀ କ୍ରିୟା ହୁଅନ୍ତି । ଏ ଭଳି ସହକାରୀ କ୍ରିୟା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧାତୁ ସଙ୍ଗେ ସଂଲଗ୍ନ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ସାଧନ ଯୋଗ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହେତୁର ତାହାର ନାମ ସହକାରୀ ।

ତୁଳ୍ୟ ପୁରୁଷ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ; ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ଯୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ; ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ କ୍ରିୟାର କର୍ତ୍ତା ଅସ୍ମଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ଆମ୍ଭେ, ଏହି ଭଳି ରୂପରେ କ୍ରିୟାପଦ ସାଧନ ହୁଅନ୍ତି ।

କ୍ରିୟାପଦରେ ଲିଙ୍ଗ ରୂପର ଚିହ୍ନ ନାହିଁ । ଯଥା, ସେ ଲେଖିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ପୁରୁଷ ଅବା ସ୍ତ୍ରୀ ଲେଖିଲା । କ୍ରିୟାର ଦ୍ଵିବଚନ; କେବଳ ତୁଳ୍ୟ ପୁରୁଷରେ ଏକବଚନ ବହୁବଚନ ଭିନ୍ନ ଜଣା ଯାଏ ଯଥା, ସେ କରେ । ବହୁବଚନରେ ସେମାନେ କରନ୍ତି । ସେ କଲେ । ବହୁବଚନରେ ସେମାନେ କଲେ । ସେ କରନ୍ତୁ । ବହୁବଚନରେ ସେମାନେ କରନ୍ତେ, ଇତ୍ୟାଦି ।

ମାନ୍ୟ, ଅମାନ୍ୟ ରୂପରେ କ୍ରିୟାପଦର ବରକ୍ତି ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାର ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, ଆମ୍ଭେ କର, ଏ ମାନ୍ୟ । ମୁଁ କର, ଏ ଅମାନ୍ୟ । ସେହିଭାବେ ଆମ୍ଭେ କରୁଥିଲୁ, ମୁଁ କରୁଥିଲି ଇତ୍ୟାଦି ।

ରୂପକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ । ଅନିଶ୍ଚିତ ରୂପକାଳ ।

୧ ପୁ, ଇଲ୍ଲୁ । ୨ ପୁ, ଇଲ୍ । ୩ ପୁ, ଇଲ୍ । ବହୁବଚନରେ
ଇଲେ ।*

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୂରସ୍ଥ ଭୂତ ।

୧ ପୁ, ଇଥିଲ୍ଲୁ । ୨ ପୁ, ଇଥିଲ୍ । ୩ ପୁ, ଇଥିଲ୍ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଇଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ନିକଟ ଭୂତ ।

୧ ପୁ, ଇଅଛୁ । ୨ ପୁ, ଇଅଛୁ । ୩ ପୁ, ଇଅଛୁ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଇଅଛୁ ।

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁମାନକ ଭୂତ ।

୧ ପୁ, ଇଥିରୁ । ୨ ପୁ, ଇଥିବ । ୩ ପୁ, ଇଥିବ । ବହୁବଚନରେ
ଇଥିବେ ।

ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭୂତ ।

୧ ପୁ, ଇଥାନ୍ତୁ । ୨ ପୁ, ଇଥାନ୍ତୁ । ୩ ପୁ, ଇଥାନ୍ତୁ । ବହୁ-
ବଚନରେ ଇଥାନ୍ତେ ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମାପ୍ତ ଭୂତ ।

୧ ପୁ, ଇଥାଉ । ୨ ପୁ, ଇଥାଅ । ୩ ପୁ, ଇଥାଏ ।
ବହୁବଚନରେ ଇଥାନ୍ତୁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନିଶ୍ଚିତ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଇ । ୨ ପୁ, ଅ । ୩ ପୁ, ଏ । ବହୁବଚନରେ ଅନ୍ତୁ ।

* ଏଠାରେ ୧ ପୁ, ୨ ପୁ, ୩ ପୁ, ତାହାର ଅର୍ଥ ପ୍ରଥମ କି ଉତ୍ତମ
ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ଆମ୍ଭେ; ଦ୍ଵିତୀୟ କି ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ;
ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଦ୍ଵିତୀୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଉଥିଲୁ । ୨ ପୁ, ଉଥିଲ, । ୩ ପୁ, ଉଥିଲ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଉଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ନିବୃତ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଉଅଛୁ । ୨ ପୁ, ଉଅଛୁ । ୩ ପୁ, ଉଅଛୁ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଉଅଛନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନୁମାନକ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଉଥିବୁ । ୨ ପୁ, ଉଥିବ । ୩ ପୁ, ଉଥିବ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଉଥିବେ ।

ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଉଥାନ୍ତୁ । ୨ ପୁ, ଉଥାନ୍ତୁ । ୩ ପୁ, ଉଥାନ୍ତୁ । ବହୁ-
ବଚନରେ ଉଥାନ୍ତେ ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଷ୍ପତ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ।

୧ ପୁ, ଉଥାଉ । ୨ ପୁ, ଉଥାଅ । ୩ ପୁ, ଉଥାଏ । ବହୁ-
ବଚନରେ ଉଥାନ୍ତୁ ।

ଭବିଷ୍ୟହୀନ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟହ ।

୧ ପୁ, ଇବୁ । ୨ ପୁ, ଇବ । ୩ ପୁ, ଇବ । ବହୁବଚନରେ ଇବେ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମାପ୍ତ ଭବିଷ୍ୟହ ।

୧ ପୁ, ଇଥିବୁ । ୨ ପୁ, ଇଥିବ । ୩ ପୁ, ଇଥିବ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଇଥିବେ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟହ ।

୧ ପୁ, ଉଥିବୁ । ୨ ପୁ, ଉଥିବ । ୩ ପୁ, ଉଥିବ । ବହୁବଚନ-
ରେ ଉଥିବେ ।

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ ରୂପସ୍ୟାତ୍ ।

୧ ପୁ, ଅନ୍ତୁ । ୨ ପୁ, ଅନ୍ତ । ୩ ପୁ, ଅନ୍ତା । ବହୁବଚନରେ
ଅନ୍ତେ ।

ଅଦେଶ୍ୟ ଧାତୁ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୁଦ୍ଧ ଅଦେଶ୍ୟ ।

୧ ପୁ, ଉ । ୨ ପୁ, ଅ । ୩ ପୁ, ଉ । ବହୁବଚନରେ ଉନ୍ତୁ ।
ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ସମାପ୍ତ ଅଦେଶ୍ୟ ।

୧ ପୁ, ଉଥାଉ । ୨ ପୁ, ଉଥାଅ । ୩ ପୁ, ଉଥାଉ । ବହୁ-
ବଚନରେ ଉଥାଉନ୍ତୁ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ନିତ୍ୟ ଅଦେଶ୍ୟ ।

୧ ପୁ, ଉଥାଉ । ୨ ପୁ, ଉଥାଅ । ୩ ପୁ, ଉଥାଉ । ବହୁ-
ବଚନରେ ଉଥାଉନ୍ତୁ ।

କୃଦନ୍ତ ଧାତୁ ।

ନିମ୍ନାର୍ଥ କୃଦନ୍ତ । ଇବାକୁ ।

ସମାପ୍ତ କୃଦନ୍ତ । ଇଲ ।*

ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା । ଇ ।

ନିତ୍ୟ ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା । ଇଂ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାପିକା । ଉ ।

ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାପିକା । ଉଂ ।

ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସମାପିକା । ଇଲେ ।

ସମାପ୍ତ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସମାପିକା । ଇଥିଲେ ।

ନିତ୍ୟ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସମାପିକା । ଉଥିଲେ ।

* ଏ ସ୍ଥଳରେ ସଂସ୍କୃତ ପଦ କୃତ, ଗତ, ଉଦ୍ୟାଦ ।

ସାଂଘିକ କୃଦନ୍ତ ।

- ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ । ଇବାର । ଇବାରେ । ଇବାରୁ ।
 ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ଉଷବାର । ଉଷବାରେ । ଉଷବାରୁ ।
 ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ଉଷବାର । ଉଷବାରେ । ଉଷବାରୁ ।

ଏହି ସକଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଦ୍ଵାରା ଏହି ଧାରାନ୍ତରେ ଯାକନ୍ତ ପ୍ରକାର
 କ୍ରିୟାପଦ ରୂପ କରିବ । ଭାଷାରେ ଅନେକ କ୍ରିୟାପଦ ସଂସ୍କୃତ
 ଧାତୁରୁ ମିଳଇ । ଯଥା, କରିବାର, ଜାଣିବାର, ଧରିବାର, ଜିଣିବାର,
 ପିଇବାର । ଏ ନାନା କ୍ରିୟାପଦ ସଂସ୍କୃତ କୁ ଛା ଥୁ କି ପା ।
 ଏପ୍ରକାର ଧାତୁରୁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ସକଳ ଧାତୁ ତହିଁରୁ
 କି କ୍ରିୟା ଅଦେଶ ହୁଏ ଇତ୍ୟାଦି ଭାଷା ବ୍ୟାକରଣରେ ଲେଖିଲେ
 କେବଳ ଅନର୍ଥକ ଗୋରବ । ଅତଏବ କରି, ଜାଣି, ଜିଣି, ଧରି,
 ପି, ଏ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଭାଷା ପଦର ଧାତୁ ବୋଧ କଲେ ପ୍ରୟୋଜନ
 ସିଦ୍ଧ ହେବ କାରଣ କି ପାଠକମାନେ ଅନାପାସରେ ଦେଖି ପା-
 ରିବେ କି କରି, ଏ ପଦ କି ସେ ଅଦେଶ୍ୟ ଧାତୁର ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁରୁଷ
 ହୁଏ ଏଥିରେ କେବଳ ନାନା ଶ୍ରେଣୀର ବିରକ୍ତି ସଂଯୋଗ କରି-
 ବାରୁ ବିଜ୍ଞାନରେ କୃଦନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶେଷ ରୂପ ପ୍ରତିପନ୍ନ
 ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, କରି ଅଉ ଉଁ ଏଥିରେ କରି, କରି ଇଥଲୁଁ,
 ଏଥିରେ କରିଥଲୁଁ, କରି ଇରୁଁ, ଏଥିରେ କରିରୁଁ, ଇତ୍ୟାଦି ।
 ଏହେତୁରୁ କରି ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦକୁ କ୍ରିୟାପଦର ମୂଳ ଜାଣି ଭାଷା
 ଶବ୍ଦର ଧାତୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି । ତତ୍ରୂପେ ଜାଣି, ଜିଣି, ଧରି, ପି,
 ଇତ୍ୟାଦି ଅଦେଶ୍ୟର ଦ୍ଵିତୀୟ ପୁରୁଷ ରୂପକୁ ଭାଷା ଧାତୁ ବୋଲି
 ଜାଣିବ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପ୍ରକରଣ ।

କ୍ରିୟାପଦର ରୂପ ।

କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟ କ୍ରିୟା ।

ଧାତୁ ————— ଲେଖ ।

ରୂପକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅନିଶ୍ଚିତ ରୂପ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଲୁଁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଲ ।

ସେ ଲେଖିଲା* ସେମାନେ ଲେଖିଲେ ।

ଉଦର ପ୍ରକାରେ—ମୁ ଲେଖିଲି—ତୁ ଲେଖିଲୁ—ସେ ଲେଖିଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଦୂରସ୍ଥ ରୂପକାଳ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିଲୁଁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିଲ ।

ସେ ଲେଖିଥିଲା ସେମାନେ ଲେଖିଥିଲେ ।

ଉଦର ପ୍ରକାରେ—ମୁ ଲେଖିଥିଲି—ତୁ ଲେଖିଥିଲୁ—ସେ ଲେଖିଥିଲା ।

* ମାନ୍ୟବ୍ୟକ୍ତି ବିଷୟରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲେ ତନି କାଳର ସ୍ୱଳ୍ପ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷର ଏକବଚନ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷର ବହୁବଚନ ସମାନ ହେବ । ଯଥା, ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ସେହି-ଭାବେ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଇଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀରେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଇଥିବେ । ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀରେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଇଥାନ୍ତେ । ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀରେ ରାଜା ଆଜ୍ଞା ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରବିଷ୍ୟତାଳରେ ଅଦେଶ୍ୟ ଧାତୁରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଲେ କ୍ରିୟାପଦ ବହୁବଚନାନ୍ତ ହେବ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ନିବୃତ୍ତ ରୂପକାଳ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଅଛୁ ।*
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଅଛୁ ।
 ସେ ଲେଖିଅଛୁ ସେମାନେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ।
 ଇତର ପ୍ରକାର—ମୁ ଲେଖିଅଛି—ତୁ ଲେଖିଅଛୁ—ସେ ଲେଖିଅଛି

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ ଅନୁମାନକ ରୂପ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିବୁ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିବ ।
 ସେ ଲେଖିଥିବ ସେମାନେ ଲେଖିଥିବେ ।
 ଇତର ପ୍ରକାର—ମୁ ଲେଖିଥିବି—ତୁ ଲେଖିଥିବୁ—ସେ ଲେଖିଥିବ ।

ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ରୂପ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାନ୍ତୁ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାନ୍ତୁ ।
 ସେ ଲେଖିଥାନ୍ତା ସେମାନେ ଲେଖିଥାନ୍ତେ ।
 ଇତର—ମୁ ଲେଖିଥାନ୍ତି—ତୁ ଲେଖିଥାନ୍ତି—ସେ ଲେଖିଥାନ୍ତା ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀ ସମାପ୍ତ ରୂପ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାଉ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାଅ ।
 ସେ ଲେଖିଥାଏ ସେମାନେ ଲେଖିଥାନ୍ତି ।
 ଇତର—ମୁ ଲେଖିଥାଏ—ତୁ ଲେଖିଥାଉ—ସେ ଲେଖିଥାଏ ।

* ଭାଷା ବ୍ୟବହାରରେ ଲେଖିଛୁ, ଲେଖିଛୁ, ଲେଖିଛୁ, ଲେଖି-
 ଛନ୍ତି, ଏତଦ୍ ସଂକ୍ଷେପରେ ମଧ୍ୟ ବୋଲି ଯାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅନଶ୍ଚିତ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖ ।

ସେ ଲେଖେ ସେମାନେ ଲେଖନ୍ତି ।

ଇତର ପ୍ରକାର—ମୁ ଲେଖେ—ତୁ ଲେଖ—ସେ ଲେଖେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଦୂରସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିଲୁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିଲ ।

ସେ ଲେଖୁଥିଲା ସେମାନେ ଲେଖୁଥିଲେ ।

ଇତର—ମୁ ଲେଖୁଥିଲ—ତୁ ଲେଖୁଥିଲୁ—ସେ ଲେଖୁଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ନିକଟ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଅଛୁ* ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଅଛ ।

ସେ ଲେଖୁଅଛି ସେମାନେ ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ।

ଇତର—ମୁ ଲେଖୁଅଛି—ତୁ ଲେଖୁଅଛୁ—ସେ ଲେଖୁଅଛି ।

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ ଅନୁମାନକ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିବୁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିବ ।

ସେ ଲେଖୁଥିବ ସେମାନେ ଲେଖୁଥିବେ ।

ଇତର—ମୁ ଲେଖୁଥିବ—ତୁ ଲେଖୁଥିବୁ—ସେ ଲେଖୁଥିବ ।

* ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖୁଛୁ, ଲେଖୁଛ, ଲେଖୁଛ, ଲେଖୁଛନ୍ତି ।

ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ ।
ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ ।
ସେ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ । ସେମାନେ ଲେଖୁଥାନ୍ତେ ।

ଉଦର—ମୁ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ—ତୁ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ—ସେ ଲେଖୁଥାନ୍ତୁ ।

ଷଷ୍ଠ ଶ୍ରେଣୀ ସମାପ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାଉଁ ।
ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାଅ ।
ସେ ଲେଖୁଥାଏ । ସେମାନେ ଲେଖୁଥାନ୍ତି ।

ଉଦର—ମୁ ଲେଖୁଥାଉଁ—ତୁ ଲେଖୁଥାଉ—ସେ ଲେଖୁଥାଏ ।

ଭବିଷ୍ୟକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଶୁଦ୍ଧ ଭବିଷ୍ୟତ* ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିବୁଁ ।
ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିବ ।
ସେ ଲେଖିବ । ସେମାନେ ଲେଖିବେ ।

ଉଦର—ମୁ ଲେଖିବି—ତୁ ଲେଖିବୁ—ସେ ଲେଖିବ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ସମାପ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିବୁଁ ।
ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥିବ ।
ସେ ଲେଖିଥିବ । ସେମାନେ ଲେଖିଥିବେ ।

ଉଦର—ମୁ ଲେଖିଥିବି—ତୁ ଲେଖିଥିବୁ—ସେ ଲେଖିଥିବ ।

* ଏହି ଭବିଷ୍ୟକାଳର ଅନ୍ୟ ତିନି ଶ୍ରେଣୀରେ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷର ‘ଉ’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ବଦଳରେ ଅକାର ମଧ୍ୟ ଆଦେଶ ହୁଏ । ଯଥା, ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ‘କରିବା’ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ‘କରିଥିବା’ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀରେ ‘କରିଥିବା’ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ନିତ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିବୁ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥିବ ।
 ସେ ଲେଖୁଥିବ ସେମାନେ ଲେଖୁଥିବେ ।

ଉଦାହରଣ—ମୁଁ ଲେଖୁଥିବି—ତୁ ଲେଖୁଥିବୁ—ସେ ଲେଖୁଥିବ ।

ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖନ୍ତୁ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖନ୍ତୁ ।
 ସେ ଲେଖନ୍ତୁ । ସେମାନେ ଲେଖନ୍ତୁ ।

ଉଦାହରଣ—ମୁଁ ଲେଖନ୍ତୁ—ତୁ ଲେଖନ୍ତୁ—ସେ ଲେଖନ୍ତୁ ।

ଅଦେଶ୍ୟ ଅନୁମତ୍ୟାର୍ଥେ ଧାତୁ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଶୁଦ୍ଧ ଅଦେଶ୍ୟ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖ ।
 ସେ ଲେଖୁ ସେମାନେ ଲେଖନ୍ତୁ ।

ଉଦାହରଣ—ମୁଁ ଲେଖୁ କିମ୍ବା ଲେଖିବି—ତୁ ଲେଖ—ସେ ଲେଖୁ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ସମାପ୍ତ ଅଦେଶ୍ୟ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାଉ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଥାଅ ।
 ସେ ଲେଖିଥାଉ ସେମାନେ ଲେଖିଥାଉନୁ ।

ଉଦାହରଣ—ମୁଁ ଲେଖିଥାଏ—ତୁ ଲେଖିଥା—ସେ ଲେଖିଥାଉ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ନିତ୍ୟ ଅଦେଶ୍ୟ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାଉ ।
 ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖୁଥାଅ ।
 ସେ ଲେଖୁଥାଉ ସେମାନେ ଲେଖୁଥାଉନୁ ।

ଉଦାହରଣ—ମୁଁ ଲେଖୁଥାଏ—ତୁ ଲେଖୁଥା—ସେ ଲେଖୁଥାଉ ।

କୃଦନ୍ତ ଧାତୁ ।

- ୧ ନିମିତ୍ତାର୍ଥ କୃଦନ୍ତ ଲେଖିବାକୁ ।
 ୨ ସମାପ୍ତ କୃଦନ୍ତ ଲେଖିବ ବା ଲେଖା ।
 ୩ ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା ଲେଖି ।*
 ୪ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା ଲେଖୁ ।†
 ୫ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସମାପିକା ଲେଖିଲେ । ଲେଖି-
 ଥିଲେ । ଲେଖୁଥିଲେ ।

ସାଂଘିକ କୃଦନ୍ତ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ । ଲେଖିବାର । ଲେଖିବାରେ । ଲେଖିବାର ।
 ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ଲେଖିଥିବାର । ଲେଖିଥିବାରେ । ଲେଖିଥିବାର ।
 ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ । ଲେଖୁଥିବାର । ଲେଖୁଥିବାରେ । ଲେଖୁଥିବାର ।
 ଉପରେ କର୍ତ୍ତୃବାଚ୍ୟକ୍ରିୟା ବସ୍ତାର କର ଲେଖିଅଛୁ । କର୍ମ-
 ବାଚ୍ୟ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର କ୍ରିୟା ତାହା ଶୁଣା ଯା, ହୋ ଧାତୁ
 ସଂଯୋଗାଧୀନ ଉପ ହୁଏ । ଯଥା ।

କର୍ମବାଚ୍ୟକ୍ରିୟା । ।

ଧାତୁ ——— ଲେଖ ।

ଭୂତକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅନନ୍ତର ଭୂତକାଳ ।

| | | |
|------------|------------|-----------|
| ଅମ୍ଭେ | ଅମ୍ଭେମାନେ | ଲେଖାଗଲୁ । |
| ତୁମ୍ଭେ | ତୁମ୍ଭେମାନେ | ଲେଖାଗଲ । |
| ସେ ଲେଖାଗଲା | ସେମାନେ | ଲେଖାଗଲେ । |

ଭବିଷ୍ୟ—ମୁ ଲେଖାଗଲି—ତୁ ଲେଖାଗଲୁ—ସେ ଲେଖାଗଲା ।

* ଲେଖି, ଏ ନିତ୍ୟ ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା ।

† ଲେଖୁ, ଏ ନିତ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାପିକାକ୍ରିୟା ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଦୂରସ୍ଥ ଭୂତକାଳ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖାଯାଇଥିଲୁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖାଯାଇଥିଲୁ ।

ସେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ସେମାନେ ଲେଖାଯାଇଥିଲେ ।

ଇତର ପ୍ରକାର—ମୁ ଲେଖାଯାଇଥିଲି—ତୁ ଲେଖାଯାଇ-
ଥିଲୁ—ସେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ।

ଏହିଭାବେ କର୍ମକାରୀକ୍ରିୟାର ଭୂତ, ବର୍ତ୍ତମାନ, ଭବିଷ୍ୟତ, ବି-
କାଳଭାବେ ଘଟି ଲେଖିତ କର୍ତ୍ତୃକାରୀ କ୍ରିୟାର ବରକ୍ତି ଧାରା ପ୍ରକ-
ଟିତ । କେବଳ 'ଯା' ଯେ ଏଠାରେ ସହକାରୀ କ୍ରିୟାପଦ ସେ
ବରକ୍ତି ଅଗରେ ନିଷେଷ ହୁଏ ।

ଏ କର୍ମକାରୀକ୍ରିୟାର ଭାବ ଏହି ପ୍ରକାର ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ଯଥା,

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଭୂତକାଳ ।

ଅମ୍ଭେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଦେଲୁ ।

ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଲେଖିଦେଲୁ ।

ସେ ଲେଖିଦେଲେ ସେମାନେ ଲେଖିଦେଲେ ।

ଏଠାରେ ଉଦାହରଣସ୍ଵରୂପ କେବଳ ଗୋଟାଏ କ୍ରିୟା ବିକାଳ-
ରେ ଯେଉଁଠି ନାନା ପ୍ରକାରେ ରୂପାନ୍ତର ହୁଏ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା
ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ଆବଶ୍ୟକ ଏହି କି ଅନ୍ୟ ଧାତୁ ଲେଖ ଧାତୁ
ଯେଉଁଭାବେ ସାଧନ ହୋଇଅଛି ସେହିଭାବେ ବୁଝିବ । ମାର, କର, ଧର,
ପଡ଼, ଶିଖ, ଖା, ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ କ୍ରିୟାପଦ ଶିଷ୍ୟ ସାଧନ କରନ୍ତୁ ।

ଭାଷାରେ କେତେକ କ୍ରିୟାପଦ ସଂଜ୍ଞା ବିଶେଷ୍ୟଠାରୁ କର
ଧାତୁ ଯୋଗ ଦ୍ଵାରା ମିଳନ୍ତି । ଯଥା, ପ୍ରେମର ପ୍ରେମ କର । ଯୁଦ୍ଧର
ଯୁଦ୍ଧ କର । ଜୟର ଜୟ କର । ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ପ୍ରକାର ଅନେକ ।
ଏହି ସମସ୍ତ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଲେଖ ଧାତୁ ସମାନ ସାଧନ ହେବ ।

ମାନ୍ୟସ୍ତଳରେ ସାଧାରଣ ନିୟମ ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ । ଯଥା, ଅପଣ କରନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଅପଣ ମଧ୍ୟମ ପୁରୁଷ ଏବଂ କ୍ରିୟା ଦୃଶ୍ୟ ବହୁ-ବଚନାନ୍ତ ପୁରୁଷରେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଅଛି । ଅପଣ କରିବା ହେବ ବା କରିବା ହେଉନ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରକାରେ ମଧ୍ୟ ଗୌରବ ସ୍ଥଳରେ କ୍ରିୟାର ବୈଧତ୍ୱ ହୁଏ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ପ୍ରକରଣ ।

ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ।

ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ଏହି ପ୍ରକାରେ ହୁଏ । ଯେବେ ଧାତୁ ହଳନ୍ତ କମ୍ପା ଅକ୍ଷରାନ୍ତ ହୋଇ ଥାଏ ତେବେ ଅକ୍ଷର ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ହେବ । ଯଥା, ଲେଖ, ଲେଖା । ପଢ଼, ପଢ଼ା । ଧର, ଧରା । ଅନ୍ୟ ଅକ୍ଷର ଅକ୍ଷରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥରେ ସେ ଅକ୍ଷର ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା, ହାଣ, ହଣା । ଡାକ, ଡକା । କାନ, କନା ଇତ୍ୟାଦି । ଧାତୁ ଅକ୍ଷରାନ୍ତ ହେଲେ ଉଦ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରେରଣାର୍ଥ କ୍ରିୟା ହେବ । ଯଥା, ଖା, ଖୁଆ । ଲୁକାନ୍ତ ଧାତୁ ପ୍ରେରଣାର୍ଥେ ଅ ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଥା, ପି, ପିଆ । ଜି, ଜିଆ । ଏକାକ୍ଷର ଧାତୁ ଯା ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ ହୁଏ ଯଥା, ଦେ, ଦୟା ।

କି ଅକର୍ମକ କି ସକର୍ମକ କି ପ୍ରେରଣାର୍ଥକ ସବୁପ୍ରକାର କ୍ରିୟା ପଦ ଏକ ଧାତୁସାରେ ବରକ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରି ସାଧନ ହୁଅନ୍ତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ସେ ବସ୍ତୁରେ ଏଠାରେ ଅନ୍ତର ବାହୁଲ୍ୟରୂପେ ଲେଖିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ଯା ଧାତୁର ପ୍ରେରଣ ଅର୍ଥରେ ଉପାନ୍ତର ନାହିଁ । ସେଠାରେ ପଠାଉଥିଲା, ବା ପଠାଇଲା ଇତ୍ୟାଦି ଉପ ହୁଏ । ହୋ, ଏବଂ ଯା ଏହାର ଧାତୁର ଉପରେ ପରବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଯଥା ।

ଧାତୁ ————— ହୋ ।

ଭୂତକାଳ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅନଶ୍ଚିତଭୂତ ।

ଅମ୍ଭେ ହୋଇଲୁଁ, ତୁମ୍ଭେ ହୋଇଲୁ, ସେ ହୋଇଲା, ସେମାନେ ହୋଇଲେ । ମାତ୍ର ଭାଷା ବ୍ୟବହାରରେ ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ଲକାର ଲେଖ ହୁଏ । ଯଥା, ହେଲୁଁ, ହେଲୁ, ହେଲା, କିମ୍ବା ହେଲେ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ପୁଣି ପ୍ରାୟ ଅନ୍ୟ ସବୁ ଶ୍ରେଣୀରେ ହେ ବ୍ୟବହାର ହୁଏ । ଯଥା, ଶୁଭ ଅଦେଶ୍ୟ ହୋଉଁ ବା ହେଉଁ । ହୋଅ ବା ହୁଅ । ହୋଉ, ହୋଉନ୍ତୁ, କିମ୍ବା ହେଉ, ହେଉନ୍ତୁ । କୃଦନ୍ତ ହୋଇବାକୁ କିମ୍ବା ହେବାକୁ । ସମାପ୍ତ କୃଦନ୍ତ ହୋଇଲା ବା ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସମାପିତା ହୋଉ, ବା ହେଉ ଏବଂ ହୋଉଁ, ବା ହେଉଁ । ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ହୋଉଥିଲେ, ବା ହେଉଥିଲେ । ହୋଉଥିଲେ, ବା ହେଉଥିଲେ । ସାଂଞ୍ଜିକ କ୍ରିୟାର ହୋଇବାର, ହୋଇବାର, ହୋଇବାରେ । ଅଥବା ହେବାର, ହେବାର, ହେବାରେ ।

ଯା କ୍ରିୟା ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନଶ୍ଚିତ ଭୂତକାଳରେ ଗ ହୁଏ । ଯଥା, ଗଲୁଁ, ଗଲୁ, ଗଲା, ବା ଗଲେ । ଉତ୍ତର ସମାପ୍ତ କ୍ରିୟା ଗତ ବା ଗଲା । ଏବଂ ସମ୍ଭାବ୍ୟ କୃଦନ୍ତ ଗଲେ, ଯାଉଥିଲେ, ଯାଉଥିଲେ ।

ଏବଂ କର ଧାତୁ ପ୍ରଥମ ଭୂତ ଶ୍ରେଣୀରେ କରଲୁଁ ପରବର୍ତ୍ତନରେ କଲୁଁ ଏହି ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଅର୍ଥ ସମାପ୍ତ କୃଦନ୍ତ କୃତ ବା କଲା ।

ଲେଖିବାକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଥମ କୃଦନ୍ତ କ୍ରିୟା ହୋ ଧାତୁ କ୍ରିୟା ଯୋଗରେ ଅବଶ୍ୟକତା ଜ୍ଞାତ କରାଏ । ଯଥା, ଅମ୍ଭର ଲେଖିବାକୁ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ଲେଖିବାର ଅବଶ୍ୟକ ଅଟେ କିମ୍ବା ସୁଖ୍ୟାତ ପାଇ-

ବାର ବାସ୍ତା କଲେ ବିଦ୍ୟା ଶିଖିବାକୁ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ନ ଶିଖିଲେ,
ନୋହିନ । ଏହିଭାବେ ଅନ୍ୟ ସକଳ କ୍ରିୟାପଦର କୃଦନ୍ତ ଅର୍ଥ
ବିଶେଷ ଛାଡ଼ି କରାଏ । ମାତ୍ର ଏହିଭାବେ ପୁଲରେ ବିଶେଷ୍ୟ ପଦର
ଅବଶ୍ୟକ ଷଷ୍ଠୀ ହେବ ।

ଷୋଡଶ ପ୍ରକରଣ ।

ଅଭିବାର୍ଥ କ୍ରିୟାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ।

ନ, ନାହିଁ ପ୍ରୟୋଗରେ ଅଭିବାର୍ଥ କ୍ରିୟା ହୁଏ । ଯଥା, ଚୁଡ଼-
କାଳର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ଅମ୍ଭେ ଲେଖିଲୁଁ ନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ
ଅମ୍ଭେ ଲେଖି ନ ଥିଲୁଁ । ମାତ୍ର ଚୁଡ଼କାଳ ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର
ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ଏହିଭାବେ ହୁଏ । ଯଥା, ଅମ୍ଭେ ଲେଖି ନାହିଁ,
ତୁମ୍ଭେ ଲେଖି ନାହିଁ, ସେ ଲେଖି ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେମାନେ ଲେଖି
ନାହାନ୍ତି, ଏବଂ ଅମ୍ଭେ ଲେଖୁ ନାହିଁ, ତୁମ୍ଭେ ଲେଖୁ ନାହିଁ, ସେ
ଲେଖୁ ନାହିଁ କି ସେମାନେ ଲେଖୁ ନାହାନ୍ତି । ଇତର ପ୍ରକାର ମୁଁ
ଲେଖି କି ଲେଖୁ ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ନ ଏବଂ ହୋ ଧାତୁ କ୍ରିୟା ଯୋଗରେ ନୋହୁ କିମ୍ବା ନୁହୁ ହୁଏ ।
ଯଥା, ନୋହିଲୁଁ, ନୋହିଲ, ନୋହିଲ୍ଲ କି ନୋହିଲେ । ପୁନର୍ବାର
ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ନୋହୁଁ କି ନୁହୁଁ, ନୋହୁ କି
ନୁହୁ, ନୋହେ କି ନୁହେ । ଅଥବା ସେମାନେ ନୋହନ୍ତି କି ନୁହନ୍ତି ।

ଅ କି ଅସ କ୍ରିୟା ଚୂଡ଼ର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ହୁଏ ।
ଯଥା, ଅସିଲୁଁ ବା ଅଇଲୁଁ । ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପୁଲରେ ସକାର
ଲେପ ହୁଏ । ଯଥା, ଅସିଥିଲୁଁ ବା ଅଇଥିଲୁଁ । ଅସୁଥିଲୁଁ ବା
ଅଇଥିଲୁଁ । ମାତ୍ର ସକାର ଲେପ ପୁଲରେ ନୀଚ ଭାଷା ବୋଲି
କାଶିବ ।

ଅସ କ୍ରିୟା ଅନ୍ୟକ୍ରିୟା ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇ ଫଳିବ କମ୍ପା
ପରମ୍ପରାଗତ ଧାରା ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । ଯଥା, ଅମ୍ ସୁଖପୁରୁଷେ
ଏ ରମିବ ଭୋଗଦଣ୍ଡ କର ଅସୁଅଛନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଚିରକାଳର
ଅଦ୍ୟାବଧି ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ସପ୍ତଦଶ ପ୍ରକରଣ - ।

ଅଥ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ।

ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏହି, ଯେ କ୍ରିୟାପଦ ଅଗରେ ଥାଇ
ସେଇ କ୍ରିୟାପଦର କାଳ ଇତ୍ୟାଦି ନଚେତ୍ ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣର
ଅଗେ ଥାଇ ସେଥିର ଗୁଣକୁ ବିଶେଷ କରେ ତାହାର ନାମ ବିଶେ-
ଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ । ଯଥା, ଶୀଘ୍ର ଅସ । ଏଠାରେ ଶୀଘ୍ର ପଦ
ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏବଂ ଅସ କ୍ରିୟାର ଅର୍ଥକୁ ବିଶେଷ
କରଇ । ଥାରେ ନ ଅସି ଶୀଘ୍ର ଅସ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହିକ୍ଷଣି ଅସ ଏ
ସ୍ଥଳରେ ଏହିକ୍ଷଣି ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏବଂ ଅସିବା କ୍ରିୟାର
କାଳ ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖେ । ତଦ୍ବଦ୍ ଅତି ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପ ଏଠାରେ ଅତି
ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏବଂ ଗୁଣାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦର ପଦର
ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗୁଣକୁ ବିଶେଷରୂପେ କହେ ।

କଦାଚିତ୍ ଦୁଇ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏକତ୍ର ଆଦେଶ
ହୁଅନ୍ତି । ଯଥା, ଅତିଶୀଘ୍ର ଅସ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୂର ସେ ଦେଶ ଇତ୍ ।
ସବୁ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଅବ୍ୟୟ ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ବିରକ୍ତି
ଦ୍ଵାରା ଉପାନ୍ତର ହୋଇ ନ ଯାଉନ୍ତି ।

ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ନାନାବିଧ ଅର୍ଥାତ୍ କାଳସମ୍ବନ୍ଧୀୟ,
ସ୍ଥାନସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, ଅତ୍ ଗୁଣସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, ସଂଖ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧୀୟ, କର୍ମସମ୍ବ-
ନ୍ଧୀୟ, ଜାତିସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ପ୍ରକାର ।

କାଳସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଶେଷଣ ଏହି । ଏବେ, ଦେବେ, କେବେ, ଯେବେ, କଲ୍, ଅଦ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାଷାରେ କାଲ୍, ଅଜ୍ଞ, ସଦା, ଅନବରତ, ବର୍ତ୍ତମାନ, ସଞ୍ଚିତ, କଦାପିତ୍, କଦାଚିତ୍, ତିର, ଦନରେ, ରାତ୍ରେ, ସକାଳେ, ପ୍ରାତଃକାଳେ, ପୂର୍ବେ, ପଶ୍ଚାତ୍, କଦାଚ, ଉତ୍ତରେ, ପ୍ରଭୃତି, ପୁନଃକାର, ପୁନରପି, ପୁଣି, ନିତ୍ୟ, ନିରନ୍ତର, ଯାବତ୍, ତାବତ୍, ସର୍ବଦା ଇତ୍ୟାଦି ।

ସ୍ଥାନବାଚକ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏହି । ଏଠାରେ, ସେଠାରେ, ଯେଉଁଠାରେ ଇତ୍ୟାଦି ମଧ୍ୟ, ଭିତରେ, ସର୍ବତ୍ର, ବାହାରେ, ଉପରେ, ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ, ତଳେ, ନିକଟେ, ଦୂରେ, ସମ୍ମୁଖରେ, ସାକ୍ଷାତରେ । ଅଗ୍ରେ, ଅଗେ, ଗୋଚରରେ, ପ୍ରତିକ୍ଷେ, ଅନ୍ତର ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗୁଣାଦିସମ୍ବନ୍ଧବାଚକ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଏହି । ଅନୁସାରେ, ଅତି, ଅତିଶୟ, ଏମନ୍ତେ, ଯେମନ୍ତେ, କ୍ରମେ, ଯେତେ, କେତେ, ଦୈବାତ, ପରସ୍ପର, ବୃଥା ଇତ୍ୟାଦି । ଏବଂ ପ୍ରଥମେ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ, ତୃତୀୟରେ ଇତ୍ୟାଦି । ବାରେ, ଏକଥା, ଦ୍ୱିଧା, ନାନା, ପୁନଃ, ପୁନଃକାର, କାରକାର, ପୁଥକ୍, ଶୀଘ୍ର, ହରିତ, ସଦୃଶ, ନିତାନ୍ତ, ହିଁ, ହିଁ, ନ, ନା, ନାହିଁ, ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ।

ଏହି ସକଳ ବିଶେଷଣୀୟ ଶବ୍ଦ ସାଧାରଣତଃ ଅବ୍ୟୟ ଏବଂ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସଂଜ୍ଞା ଛମ୍ପା ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣ ବୋଧ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ଯଥା, ପୂର୍ବରେ ଇହାର ଏକାର ଲେଖ ହେଲେ ହୁଏ । ଯଥା, ପୂର୍ବର ଇତିହାସ । ସେହିଭାବେ ଅଜର ସମ୍ପାଦ, ଏଂସ୍ତଳରେ ପୂର୍ବ ଅଜ୍ଞ ସଂଜ୍ଞା ବିଶେଷ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇ ଶବ୍ଦର ରେଖା ଆଦେଶ ହୁଏ । ସେହିଭାବେ ଏଠା ମନୁଷ୍ୟ, ବନ ମଧ୍ୟରେ, ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନରେ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେଷଣ ଉପାନ୍ତର ହୋଇ ସଂଜ୍ଞାର୍ଥ ଅବା ଗୁଣାତ୍ମକ ବିଶେଷଣାର୍ଥ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରେ ।

ହେଁର, ମଧ୍ୟ, ସୂକ୍ଷ୍ମ ଏହି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶବ୍ଦ ବିଶେଷଣୀୟ ବିଶେ-

ଷଣରେ ସଂଯୋଗ ହୋଇ ନାନା ପ୍ରକାର ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାନ୍ତି ।
ଯଥା, କେବେହେଁ । କିଛିହିଁ । ଦେବେଷୁକା ଇତ୍ୟାଦି ।

ଅସ୍ଥାଦଶ ପ୍ରକରଣ ।

ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣ ।

ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣ ତାକୁ ବୋଲି ଯାଏ ଯାହା ଦ୍ଵାରା ପରସ୍ପର
ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବାକ୍ୟ ସଂଯୋଗ ହୋଇ ଏକତ୍ର ରଚନା ହୁଏନ୍ତି ।

ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ପ୍ରଥମେ ଯାହା ଦ୍ଵାରା ଦୁଇ
ପଦ କମ୍ପା ଦୁଇ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବାକ୍ୟ ଏକତ୍ର କରା ଯାନ୍ତି ତାହାର
ନାମ ‘ସଂଯୋଜକ’ । ଏବଂ ଦ୍ଵିତୀୟରେ ଯାହା ଦ୍ଵାରା ଦୁଇ ପଦ
ବିଭିନ୍ନ କରା ଯାନ୍ତି ତାହାର ନାମ ‘ବିଭେଦକ’ ।

ଆଉ, ଅନ୍ତର, ଏବଂ, ଓ, ପୁଣି, ମଧ୍ୟ, ବରଂ, ଇତ୍ୟାଦିକୁ ସଂ-
ଯୋଜକ ବିଶେଷଣ କହୁଁ, ହେତୁ କି ଯେଉଁଠି ଦୁଇ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ
ଥାନ୍ତି ସେ ଦୁଇ ଶବ୍ଦକୁ ଏକତ୍ର କରି ଅର୍ଥ ବୁଝାନ୍ତି ଏବଂ ବହୁବଚ-
ନାନ୍ତୁ କ୍ରିୟା ଅନୁସରନ୍ତି । ଯଥା, ରାମ ଆଉ ଗୋବିନ୍ଦ ଯାଉଅଛନ୍ତି ।
କମ୍ପା ରାମ ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦ ଯାଉଅଛନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ।

କମ୍ପା, ଅବା, ଅଥବା, କି, ନତୁବା, ଇତ୍ୟାଦି ଏମାନେ ବିଭେ-
ଦକ, କାରଣ କି ଏମାନେ ଯେଉଁଠି ଦୁଇ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଥାନ୍ତି ସେ
ଦୁଇ ଶବ୍ଦକୁ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ କରି ବୋଧ କରନ୍ତି ଆଉ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ଥଳ-
ରେ କ୍ରିୟା ଏକବଚନାନ୍ତୁ ହେବ । ଯଥା, ରାମ କମ୍ପା ଗୋବିନ୍ଦ
ଯାଉଅଛନ୍ତି । ରାମ ନତୁବା ଗୋବିନ୍ଦ ଯାଉଅଛନ୍ତି ।

ମାତ୍ର ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣର ଅନ୍ୟ ଅଭିପ୍ରାୟ ଏହି କି ତତ୍ପରା
ଏକ ବାକ୍ୟର ନାନା ଅବସ୍ଥା ଏକତ୍ର ହୁଏନ୍ତି । କମ୍ପା କେତେ
ବାକ୍ୟ ସଂଯୋଗ ହୋଇ ମହାବାକ୍ୟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ଉପର

ଲେଖିତ ସଂଯୋଜକ ଅର୍ଥ ବର୍ତ୍ତେଦକ ବିଶେଷଣ ଶବ୍ଦ ଶୁଦ୍ଧ ଏହି ପ୍ରକାର ଅନ୍ୟ କେତେ ଶବ୍ଦ ମିଳେ । ଯଥା, ମାତ୍ର, କାରଣ, ସକାଶେ, ଅର୍ଥେ, ଅତଏବ, ଅପର, ତଥାପି, ଅଥଚ, ଯେବେ, ତେବେ, ଯଦ୍ୟପି, ବରଞ୍ଚ, ଇତ୍ୟାଦି । ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ଵାରା କୌଣସି ବାକ୍ୟର ଭାଗେ ସେଇ ବାକ୍ୟର ଅନ୍ୟ ଭାଗରେ ସଂଯୋଗ ହୁଏ କିମ୍ବା ନାନା ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବାକ୍ୟ ଏକତ୍ର ହୋଇ ମହା-ବାକ୍ୟର ରଚନା ହୁଏ । ଯଥା, ଯଦ୍ୟପି ବାଲୁକାଳେ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ନ କରିବ ତେବେ ମୂର୍ଖ ହେବ ଅଥଚ ରତ୍ନ ଲୋକେ ଉପହାସ କରିବେ ଅତଏବ ଏତେବେଳେ ଯହୁଣୀଲ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ହୁଅ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ‘ଯଦ୍ୟପି ବାଲୁକାଳେ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ନ କରିବ’ ‘ମୂର୍ଖ ହେବ’ ଏ ଏକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟର ଦୁଇ ଅବସ୍ଥାବ ‘ତେବେ’ ଏହି ଯୌଗିକ ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ଏକତ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ‘ରତ୍ନ ଲୋକେ ଉପହାସ କରିବେ’ ଏମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣବାକ୍ୟ ଏବଂ ‘ଅଥଚ’ ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତି ବାକ୍ୟରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ‘ଏତେବେଳେ ଯହୁଣୀଲ ଏବଂ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ହୁଅ’ ଏହି ଶେଷବାକ୍ୟ ‘ଅତଏବ’ ଶବ୍ଦ ଦ୍ଵାରା ପୂର୍ବ ଦୁଇ ବାକ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଏକତ୍ର ହୁଏ । ଏତାଦୃଶ ନାନା ବାକ୍ୟର ମେଳନକୁ ମହା-ବାକ୍ୟ ବୋଲି ଯାଏ ।*

* ସଙ୍ଗେ, ସହିତ, ବିନା, ପ୍ରତି, ବ୍ୟତିରେକେ ଏହି ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଯୌଗିକ ବିଶେଷଣରେ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଲାଗିବ । ଏତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଏକ ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ସଂଜ୍ଞା ପୂର୍ବରେ ବା ପରେ ଉଚିତରୂପେ ସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେ ଦୁଇ ସଂଜ୍ଞା ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଜହେ ।

ଉନବିଂଶ ପ୍ରକରଣ ।

ଅଥ ଉପସର୍ଗ ନିରୂପଣ ।

ଉପସର୍ଗ ବିଶଦ ପ୍ରକାର । ଧାତୁ ଏବଂ ସମସ୍ୟମାନ ପଦ ଧାତୁରେ ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗ ହୁଏ । ସେ ଉପସର୍ଗ ବିବିଧ ହୁଏ । କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଧାତୁର ବାଧକ ଅଥ କୌଣସିଠାରେ ଧାତୁର ବଶେଷ କରେ ପୁଣି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଧାତୁର ଅନ୍ତଗତ ହୁଏ । ସେଥିର ଉଦାହରଣ ଏହି ।

| | | | | | |
|-----|----------|-------|-----------|-----|---------|
| ପ୍ର | ପ୍ରଣାମ | ଉତ୍ତ | ଉତ୍ତର | ଦୂର | ଦୂର୍ଗମ |
| ପରା | ପରାଜୟ | ପର | ପରହାର | ବ | ବହାର |
| ଅପ | ଅପମାନ | ପ୍ରତି | ପ୍ରତିପତ୍ତ | ଅଭି | ଅଭିମାନ |
| ନି | ନିଦାନ | ଅବ | ଅବଗତ | ଅତି | ଅତିକ୍ରମ |
| ଅଧି | ଅଧିଷ୍ଠାନ | ଅନ୍ତ | ଅନ୍ତରାଗ | ଅଧି | ଅଧିଧାନ |
| ସ୍ଥ | ସ୍ଥଳର | ଆ | ଆଦାନ | ଉପ | ଉପରୋଧ |
| ନିର | ନିର୍ଣ୍ଣୟ | | | | |

ପ୍ରାନ୍ତ, ଅନ୍ତରୂପ, ଉପପଥ, ସମସ୍ତ, ଦୂର୍ଦ୍ଦିନ, ସୁଜନ, ବ୍ୟର୍ଥ, ପ୍ରତିଦିନ, ଅପମାନ, ଅଧିପତି, ଅତିରାଜା, ଅସମୁଦ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ।

ଇତି ପଦଭାଗ ସମାପ୍ତ ।